— విషయసూచిక —

సంస్కృతసారస్వతవ్యాసములు.

1. తెలుఁగు.

౧. సాహిత్యశాస్త్రము.

1. 'సాహిత్యరత్నాకరము-నాకామందరములు.' 1929
2. సాహిత్యశాస్త్రము-కావ్యాత్మమీమాంస. 1935
3. భోజదేవుని శృంగారప్రకాశము. 1933
4. రాజానక రుయ్యకుఁడు. 1934
5. రుయ్యకుని కృతులు. 1934
6. †సంస్కృత-సారస్వత-చింతామణి. 1935
   [*Chips from a Samskrit Workshop.*]
7. ప్రకాశవర్షుని 'రసార్ణవాలంకారము.' 1935
   (పీఠికాసమన్వితము. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకటితము. కాకినాడ.)
8. *శృంగారరసస్వరూపము. 1935

౨. వైదికవాఙ్మయము.

9. *పాశ్చాత్యసంస్కృతపండితుల వైదికవాఙ్మయసేవ. 1933
10. వైదికవాఙ్మయచరిత్రరచనము. 1933

3. ప్రకీర్ణకము.

11. *వేంకటాధ్వరి-తత్కృతులు, కాలము. 1928
12. కవిరాజసూరి కాలనిర్ణయము. 1927
13. సంస్కృత-రాఘవపాండవీయ-విమర్శనము. 1928
14. సంస్కృతసారస్వతచరిత్ర-ద్వ్యర్థిత్ర్యర్థికావ్యములు. 1935
15. అగస్త్యుఁడు-బాలభారతము. 1935
16. సంస్కృత-దూతకావ్యచరిత్ర. 1930
17. మురారి-అనర్ఘరాఘవము. 1936
18. ఆంధ్రీకవితాసాదృశ్యము. 1925

19. శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు. 1923
20. శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు 1927
21. సహస్రావధాని ప్రతివాదిభయంకర రాఘవాచార్యకవి 1923
22. పరవస్తుపండితత్రయము. 1920

౪. విస్మృతసంస్కృతకావ్యావళి.

23. *కాళిదాసుని 'కుంతలేశ్వరదౌత్యము'. 1930
24. *భట్టబాణుడు-'ముకుటతాడితకము'. 1930
25. భట్టబాణుని 'పద్యకాదంబరి'. 1930
26. *రాజశేఖరుని 'హరవిలాసము'. 1930
27. *భీమకవి 'ప్రతిభాచాణక్యము'. 1931

2. ఇంగ్లీషు.

28. సంస్కృతవాఙ్మయము-ద్వ్యర్థి-త్ర్యర్థికావ్యములు. 1934
29. *నైఘంటుకధనంజయుని కాలము. 1928

3. నాగరిలిపి.

30. *వేంకటాధ్వరి-'ఆచార్యపంచాశత్తు.' జూలై- 1931
(సంస్కృతసాహిత్యపరిషత్పత్రిక-కలకత్తా.)
31. *భట్టబాణ-స్తుతికుసుమాంజలి. మే- 1930

---

*ప్రతులు లభించవు. †ముద్రణమునం దున్నది.

వలయువారు గ్రంథకర్తకు వ్రాయుదగును—

ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యుడు, యమ్. ఏ.,
ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుడు,
ప్రాచ్యభాషాశాఖ
పిఠాపురరాజకళాశాల.

19—మే—1937, }
కాకినాడ. }

మురారిమహాకవి.

1 అవతారిక.

"నాటకాన్తం హి సాహిత్యమ్"—అని లోకోక్తి. సారస్వతమున దృష్టవ్యుత్పత్తి రూపకవ్యాసంగమువలనఁ గలుగునని దీనిభావము. అంతియే కాక కవియొక్క కావ్యనిర్మాణనైపుణికి నాటకరచనము నికషోపలమునఁదగును. వైదికవాఙ్మయముకంటె విలక్షణముగు లౌకికసంస్కృతసాహిత్యమునఁ బ్రౌఢపాండిత్యమువలయునని మహాకావ్యములలో శ్రీహర్షనైషధమును, గద్యకావ్యములలోఁ గాదంబరిని, దృశ్యకావ్యములలో "అనర్ఘ్యరాఘవము" ను కూలంకషముగా వ్యాసంగముచేయవలయును. అందు "మిల్టన్" (అను నాంగ్లకవిశేఖరుని) కృతులయందలి సారస్యము నాస్వాదింపఁగలుగుట పాండితీపాటవసూచకమగునట్లు, * మురారినాటకమును సమన్వయింపఁజాలుట ప్రౌఢవైదుష్యమునకు గీటురాయివంటిది. బహుశాస్త్రసంపత్తిదాయవప్రచురమగు నీనాటకము నన్యభాషలోనికిఁ జక్కఁగాఁ బరివర్తించుట కూడ ననువాదకుని కవితాపాటవమును జాటును. భారతీయసంస్కృతపండితులు మురారికృతిని దలఁదాల్చెదరు. వీరికంటె నభిరుచులలో విలక్షణులగు పాశ్చాత్యసంస్కృతవిద్వాంసులు భార, మాఘు, శ్రీహర్షుల కృతులవలెనే మురారికృతిని కూడ సామాన్యముగా నెంచెదరు.

* 'An appreciation of Milton is the final criterion of consummate scholarship.'

2 జన్మాదికము.

భట్టమురారి మౌద్గల్యగోత్రుఁడు. మహాకవి భట్టశ్రీవర్ధమానుఁ డితనితండ్రి; తల్లి తంతుమతి. ఈసంగతు లనర్ఘరాఘవప్రస్తావనలో నిట్లు చెప్పఁబడియున్నవి.

“ అస్తి మౌద్గల్యగోత్రసంభవస్య మహాకవేర్భట్ట శ్రీవర్ధమానతనూజన్మన స్తంతుమతీనందనస్య మురారేః కృతి రభినవ మనర్ఘరాఘవం నామ నాటకమ్.” [15 పు.]

“అస్య హి మౌద్గల్యానాం (మౌద్గల్యాయనానామ్-ఇతిపాఠః) బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారి నామధేయస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్మయ మమృతబిన్దునిష్యన్ది కన్దలయతి కౌతుకం మే.” [19 పు.]

ఈప్రమాణములవలన ముద్గలగోత్రము బ్రహ్మర్షు లనేకు లవతరించిన పవిత్రవంశమని తెలియుచున్నది. మురారి మహితవంశాంకురము. ఈతని తండ్రి రచించిన కృతులేవియో తెలియుటలేదు.*

ఈనడుమఁ బ్రకటింపఁబడిన యొకానొకవ్యాసములో † మురారి బ్రాహ్మణేతరుఁడని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందుల కా వ్యాసకర్త చూపిన యుపపత్తులు:—IV అం. 43 శ్లో. క్రిందను.

[ఈప్రతిలో-220 పుట] ‘ నేపథ్యే ఆః పాప క్షత్రియాపసద పుత్ర! క్షత్రియ భ్రూణహత్యాపాతకిన్ ! ’ అని పరశురాముని శతానందుఁడు తిట్టును.

---

* జల్హణుని ‘ సూక్తిముక్తావళి’ లో— ‘సమగ్రపతాస్తేన సకస్య...’— అను శ్లోకమును, శ్రీధరదాసుని ‘ సదుక్తికర్ణామృతము ’ న [1 ప్ర. 64 వీచి, 3 శ్లో. 40 పుట] ‘ వత్సేశ్వం ’ అను శ్లోకమును వర్ధమానుని పేర లభించుచున్నవి. వీరిరువురు నొకరో భిన్నులో తెలియదు.

† ‘అనర్ఘరాఘవము ’—చేబోలు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు [ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక —21 సంపు 2 సంచిక-56 పు—ఆంగీరస, జ్యేష్ఠాషాఢములు]

‘ జామదగ్న్యః — [సరోషపరిహాసమ్] అరే బ్రహ్మబన్ధో! బాధకినేయ! గౌతమగోత్రపాంసన ! ’

అని శతానందుని జామదగ్న్యుఁడు తిట్టెను. తత్త్వతపోవేదియు, సత్త్వగుణపరిధానుఁడు నగు పరశురాముని చేతను, యాజ్ఞవల్క్యునితో సమానుఁడగు జనకునిపురోహితుఁడైన శతానందుని చేతను నిట్టి మాటలాడించుటచేఁ గవి బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపెనని తెలియుచున్నది. ఇట్లు బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపుట చేతను, నక్కవికి భట్టుమురారి యనుపేరును, తండ్రికి భట్టవర్ధనుఁడను పేరును నుండుటచేతను నతని భట్టశబ్దము భట్టురాజు లనుశాఖను సూచించును గాన నతఁడు బ్రాహ్మణేతరుఁడని చెప్పవచ్చునని తోఁచుచున్నది ”

ఈవ్రాఁత కేవలమసంగతము, నవిమృశ్యమూలకము.

“భట్టమురారి” యందలి “భట్ట” శబ్దమునకు “భట్టురాజు”ని యర్థము గాదు. “భట్ట” పదమునకుఁ బూజ్యుఁడు, పండితుఁడు—అని యర్థము. భట్ట, భట్టార, భట్టారక, భట్టాచార్య శబ్దములు పూజ్యవాచకములు. ఆచార్య వామనశివరామ ఆప్టే-తన సంస్కృతాంగ్లేయకోశమున నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

భట్టః-1. A title used with the names of learned Brahmanas. ఉదా. ‘భట్టగోపాలస్యపౌత్రః’ మాలతీమా. I. So కుమారిలభట్టః etc.

2. Any learned man or philosopher.

భట్టారః-1. Revered, worshipful.

2. A title of respect or distinction used with proper names: as in ‘ భట్టారహరిచన్ద్రస్య పద్య (గద్య ?) బన్ధో నృపాయతే - హర్ష చ.

భట్టారకః— Venerable, worshipful.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1. A title given to a learned man or any celebrated teacher. 2. A great doctor.

"భట్టారకో భట్టరకో భట్టస్తత్రిభవానితి—వైజయంతీ"
అని యిష్టార్థకల్పవల్లి (47 పు.)

"భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ"—అని పంచికావ్యాఖ్య (56 పు)

"భట్టః—చతుర్దశశాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవటీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్"-అని రుచిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక-"అస్యహి మౌద్గల్యానాం బ్రహ్మర్షీణామన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య" అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మౌద్గల్యవంశము బ్రహ్మర్షులనేకు లవతరించిన పవిత్రవంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మర్షులనఁగా—"ఋషయ ఇహ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః"-అని రుచిపతి (19 పు.) A Brahmanical sage '-అని ఆప్టేనిఘంటువు.

మఱియు మురారి తాను శ్రోత్రియపుత్త్రుఁడనని కూడఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు:-"అయంతు ప్రాచేతసీయం కథాం వస్తుబంధేన భిః ప్రణీతమపి ప్రయుఞ్జానో నాపరాధ్యతి శ్రోత్రియపుత్త్రః"(17 పుట)

దీనివలన మురారిజనకుఁడు శ్రోత్రియుఁడని తెలియుచున్నది. శ్రోత్రియుఁ డనఁగా వేదవేత్త.

మఱియొకప్రమాణమువలన-జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సంస్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూఁటిచేఁగను శ్రోత్రియుఁడునగునని తెలియుచున్నది.

" శ్రోత్రియశ్ఛన్దోఽధ్యేతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా. శ్రోత్రియ ఇతి— 'శ్రోత్రియం చ్ఛన్దోఽధీతే' ఇతివ్యాకరణే సాధు. లక్షణాన్తరం చ— శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే। విద్యయా యాతి విప్రత్వం త్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే " —రుచిపతివ్యాఖ్యా. [17 పు.]

భట్ట, భట్టారపదములు నామములు గాఁ గల సంస్కృతకవులు, పండితులు ననేకులు గలరు:—

1. అనంతభట్టు; 2. భట్టాపరాజితుఁడు; 3. భట్టేందురాజు; 4. భట్టోద్భటుఁడు 5. భట్టకర్ణాటకుఁడు; 6. కుమారిలభట్టు; 7. భట్టగోపాలుఁడు; 8 దామోదరభట్టు; 9. భట్టనారాయణుఁడు; 10. భట్టప్రభాకరుఁడు; 11. భట్టబాణుఁడు; 12. మమ్మటభట్టు; 13. భట్టవాసుదేవుఁడు; 14. భట్టవృద్ధి; 15. భట్టశ్రీశకస్వామి; 16 భట్టశ్రీదత్తుఁడు; 17. భట్టసునందనుఁడు; 18. హరిభట్టు 19. భట్టారహరిచంద్రుఁడు. 20. భట్టహలాయుధుఁడు.

ఆంధ్రకవులలోఁ గూడ— నన్నయభట్టు; పంరిభట్టు మొదలగువారు కలరుగదా! కావున భట్టమురారి భట్టరాజకుల యమిమ్యసంభవ యని యెఱుఁగునది.

3. మురారి నివాసస్థలము.

మురారి నివాసస్థలమేదియను సంశయము సందేహాస్పదముగా నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరవాసి యనియు, నర్మదాతీరవాసి యనియు, నాంధ్రదేశీయుఁడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యావిచక్షణులు వివదించుచున్నారు. ఆవాదముల నించుక సూచించెదను. నిర్ణయసాగర ప్రచురణమును బరిష్కరించిన మహామహోపాధ్యాయ పండిత దుర్గాప్రసాదాఖ్యులు—"ఈ కవి దేశకాలములు సరిగఁ దెలియవు, కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకుఁ బ్రచురప్రచారము కలదు."— అని వ్రాసియున్నారు. అందువలన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేమో యని కొందఱు తలంచిరి. కాశ్మీరవాసులగు రత్నాకరుఁడును,* మంఖుఁ

*. హరవిజయము, 38 సర్గ. 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి 'కవి, మురారి' పదములు మురారికవి సూచకములుగావని కొందఱిమతము.

డును[1] దమకావ్యములలో మురారిని పేర్కొనుటయు, భారతవర్ష మున నితర ప్రాంతములందలి కవులకావ్యములలో నితని ప్రశంస లేకపోవుటయు నీవాదమునకుఁ గొంతసాధకము. కాని ప్రమాణాంతరములుండినఁ గాని యీవాదము నిలువదు.

ఇఁక నర్మదాతీరవాదము— ఈనాటకమునఁ గవి చేదిమండలమున కలంకారమును, "కలచురి" కులనరేంద్రులకుఁ బ్రధానపట్టణమునగు మహిష్మతీనగరమును పేర్కొనుటచే నితఁడు "కలచురి" ప్రభువుల కాశ్రితుఁడై యుండు ననియు, నేఁడు మాంధాతనగర మనఁబడు నర్మదానదీప్రాంతములందున్న మాహిష్మతీనగరమే యీతని నివాసస్థానమనియు "బెరిడేల్ కీత్"[2] మొదలగు పాశ్చాత్యసంస్కృత పండితులూహించుచున్నారు. కాని ప్రమాణాంతరములు లేకపోవుటచేఁ గాశ్మీర, నర్మదాతీరవాదములు రెండును సాధ్యములని నిరసింపవలెను. మురారి సప్తమాంకమున ననేకనగరముల వర్ణించుచు మహారాష్ట్రమండలైకమండనమగు కుండినగరమును గూడ వర్ణించెను. అంతమాత్రముననే యితఁడు కుండిననగరవాసి యనఁ జెల్లునా ?

---

1. శ్రీకంఠచరితము. 25-74. ఈశ్లోకములు రెండును 'కాలనిర్ణయ పరీక్షణమున వివరింపఁబడును.

2. 'Of his place of activity we know nothing definite. He mentions, however, Mahishmati as the seat of the Kalacuris, and it has been suggested that this indicates that he lived under the patronage of a prince of that dynasty at Mahismati, now Mandhata on the Narmada.'—

—Dr. A. B. Keith: 'The Sanskrit Drama'—P. 226.

ఇంక నాంధ్రదేశవాదము:—కీ॥ శే॥ కొమఱ్ఱాజ వేంకట లక్ష్మణరావుగారు "ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము"న[1] అనర్ఘరాఘవమును గుఱించి యొకచక్కని వ్యాసమును బ్రచురించి, యందీవాదమునకుఁ గల యుపపత్తులను వివరించియుండిరి. వారివాక్యముల నుదాహరించి, పిమ్మట నాకుఁ దోఁచిన విశేషాంశములఁ బేర్కొందును. "నాకుఁ జూడ నీకవి యాంధ్రదేశము వాఁడేమో యని సంశయము తోఁచుచున్నది. ఎందుకనఁగా, ఈనాటకమునందు ఏడవ యంకములో, శ్రీరామాదులు రావణసంహారానంతరము పుష్పకవిమానమెక్కి అయోధ్యకు వెళ్లుచుండఁగాఁ గ్రిందఁ గానవచ్చిన కొన్ని దేశములను, పట్టణములను క్షేత్రములను వర్ణించునట్టి సందర్భమునఁ గని ఆంధ్రదేశమునందలి భీమేశ్వరుని నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు:-

'విభీషణః:—[దక్షిణతో దర్శయన్] దేవ! ప్రణమ్యతామయ మన్ధ్రవిషయలక్ష్మ్యాః సప్తగోదావరీహారకలాపైకనాయకో భగవాన్ భీమేశ్వరః"

(అర్థము:—విభీషణుఁడు—దక్షిణమువైపు చూపి) దేవా! ఆంధ్రదేశలక్ష్మికిఁ గల యేడుగోదావరులను హారసమూహములకు నొక్కనాయకమణి యగు ఈభగవంతుఁడైన భీమేశ్వరునకుఁ బ్రణామము చేయుఁడీ.)

దీని తరువాత విభీషణుని నోట[2] నొకపద్యమును, శ్రీరా

---

1. 'ఆం. వి. స.' ద్వితీయసంపుటము (పునర్ముద్రణము-1934)-25-26 పు.
2. "అయం హి—శ్లో॥ ఉత్తాలతాలఘటీ విజృమ్భణ పరిత్రాసాదివ భ్రశ్యతా
వామార్ధేన తదేకశేషచరణం బిభ్రద్వపుర్భైరవమ్
తుల్యం చాస్థి భుజఙ్గభూషణరుచా భోగీన్ద్రకర్ణాఙ్కితై
స్సంభారైః పరమేశ్వరో విజయతే కల్పాన్తకర్మాన్తికః.
7 అ. 108 శ్లో.

మునినోట *రెండుపద్యములును భీమేశ్వరస్తుతిపరములు కలవు. వానితో మనకుఁ బనిలేదు. కాని పైని ఈయఁబడిన ‘అర్ఘ్యవిషయము,’ ‘సప్తగోదావరి,’ ‘భీమేశ్వరుఁడు,’ అనుపదములును, హిందూదేశమునందు విశేషఖ్యాతిలేని భీమేశ్వరక్షేత్రమును (దాక్షారామము) వర్ణించుటయుఁ జూడ నీకవి యాంధ్రుఁడనియు, ఆదేశమందలి యభిమానముచే శ్రీరామునిచే దండముపెట్టించెననియు నూహింపవలసి యున్నది. కాని కవి ఈప్రకరణమునందే భీమేశ్వరునకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రాంతర్గతమైన విదర్భలోని కుండినపురమును, తరువాత ద్రవిడదేశమందలి కాంచీనగరమును వర్ణించియున్నాఁడు, కావున— ‘ఈకవి ఆయాదేశములవాఁడని కూడఁ జెప్పవలసియుండును’ అని కొందఱాక్షేపింపవచ్చును. కాని అట్లనుట సరికాదు. కుండినపురము, కాంచీనగరము భరతఖండఖ్యాతి గల పట్టణములు. కనుక దూరదేశపు వాఁడైనను ఆపట్టణనామములను ఎఱిఁగియుండును. దాక్షారామము అట్టి భరతఖండఖ్యాతి గల క్షేత్రముకాదు. దానికి తెలుఁగు

---

* ‘రామః— [కృతాఞ్జలిః]

శ్లో॥ నృత్యారమ్భ పరిత్రసద్గిరిసుతాలిఙ్గనార్థ స్పృహాయై
నిర్వ్యూఢభ్రమి విభ్రమాయ జగతామీశాయ తుభ్యం నమః
యస్యాచ్ఛాభుజగేశ్వరప్రభృతిభిస్త్రాద్భ్రమచ్చిత్త దిశః
పశ్యద్భి ర్భ్రమఘూర్ణమాననయనైః శాన్తోఽపి న శ్రీధ్గతః.

అపిచ— శ్లో॥ క్రీడానటస్య ప్రలయాగ్రకాలే
కణ్ఠే నిపీతే తవ నీలకణ్ఠ
పృథక్కబన్ధం పృథగుత్తమాఙ్గమ్
నృత్యద్భయాదైక్షత కాలరాత్రిః. —7 104; 105 శ్లో.

దేశమందు మాత్రము ఖ్యాతి గలదు. ఆఖ్యాతికిని రెండుమూఁడు జిల్లాలకంటె నెక్కుడు వ్యాప్తిలేదు. తెలుఁగువాఁడైనఁగాని సాధారణముగ నీక్షేత్రమును ఎఱిఁగియుండఁడు. ఒకవేళ నెవరివలన నైన విన్నను, కాంచీపట్టణమందలి మీనకేతనునితో సమానముగ నీ భీమేశ్వరుని నాటకమునందుఁ బేర్కొనవలయునని యాతని కేల బుద్ధి పుట్టును ?" శ్రీలక్ష్మణరావుగారు చూపిన యీయుపపత్తులు సమంజసములుగానే నూపట్టుచున్నవి. ఆంధ్రదేశమునఁ బండిత లోకమున నీనాటకమునకు విశేషప్రచారముండుట యీవాదమునకు సాధకము. మురారినాటకవ్యాఖ్యాతలలో ముగ్గురు దక్షిణ భారతవర్షమునకుఁ జెందినవారు; వీరిలో నిద్దఱు తెలుఁగునాఁటి వారు—హరిహరదీక్షితులు, రామానందాశ్రమముని ఈవిషయమీవాదమునకు మఱింత సాధకముగానున్నది.

4. మురారికాలము.

రత్నాకరుఁడు (క్రీ. 855-84) మంఖుఁడు (క్రీ. 1135 45) మొదలగు సంస్కృతకవులకంటె మురారి చాల నవీనుఁడని కొందఱి యభిప్రాయము. రత్నాకర, రాజశేఖరాదులకంటెఁ బ్రాచీనుఁడని మఱికొందఱనుమతము. మొదట నవీనత్వవాదుల యుపపత్తులం జూపి, వానిని విమర్శింతము:—హేమచంద్రుని శిష్యుఁడును, కావ్యనాటకాలంకారాదిబహుళకృతినిర్మాతయు నగు రామచంద్రసూరిచే (క్రీ. 1173-76) రచియింపఁబడిన 'కౌముదీమిత్రానందము' అను నాటకములోని మూఁడవశ్లోకమును బట్టి, యీకవియు మురారియు సమకాలీనులని 'హుల్ట్ష్' (Dr. Hultzsch) పండితుఁడు సిద్ధాం

తీర్మానించి యున్నాఁడు.[1] కాని యాతఁడు చూపిన యుపపత్తి చాల దుర్బలమైనది. పై శ్లోకమును బట్టి నాఁటికి మురారి కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని యే తేలుచున్నది. ఇతరకవులకాలమును బట్టి చూచినను నీవాదము నిలువనేరదు. ఏలన క్రీ. శ. 1176 ప్రాంతమున జీవించియుండిన రామచంద్రుని సమకాలికుఁడగు మురారిని, క్రీ. 1135 ప్రాంతముల విలసిల్లిన మంఖుఁడు తనకావ్యమునఁ బేర్కొనుట యెట్లు పొసఁగును?

క్రీ. శ. 1135-45 నడుమ రచింపఁబడిన మంఖుని 'శ్రీకంఠచరితము'న జయసింహునకు (క్రీ. 1129-50) మంత్రియు, మంఖుని సోదరుఁడునగు అలంకారుఁడు సమావేశమొనర్చిన విద్వత్పరిషత్తు వర్ణింపఁబడి యున్నది. అందు ప్రకృతములగు రెండుశ్లోకములను జూపెదను.

"శ్లో. పథా చరతి వక్రేణ వాగ్యస్య చతురైః పదైః
సరస్వత్యై వినిర్మాతు ముద్యతేవ ప్రదక్షిణమ్.
శ్లో. ప్రశ్రిమై ర్హ్రతవక్త్రిణ్మా మురారి మనుధావతః
శ్రీరాజశేఖరగిరో నీపి యస్యోక్తిసంపదామ్."
—శ్రీకంఠచరితమ్. 25 స. 73-74 శ్లో.

---

1. "A further effort to place him late is that of Dr. Hultzsch [Z. D. M. G, Vol. 75, no. 63] who infers from verse 3 of the 'Kaumudi- mitrananda' of Ramacandra, pupil of Hemacandra, that that dramatist was a contemporary of Murari. But the evidence is clearly inadequate; the words used are perfectly compatible with the fact that Murari was dead, and there are grave chronological difficulties in the way of the theory. It is practically impossible that a contemporary of Ramacandra could have been cited by Mankha at the date of the 'Srikantha-carita'. Moreover Murari seems to have been imitated by Jayadeva in the 'Prasanna-Raghava, [II. 34, as Compared with VII. 83] "—Keith: 'Sanskrit Drama' Pp 225—6.

ఈ ప్రమాణములవలన మురారి క్రీ. శ. 1135 కంటెం బూర్వుండనియే కాక, 12 వ శతాబ్దికే రాజశేఖరునికంటె మురారి పూర్వత్వ మంగీకరింపఁబడినట్లును దెలియుచున్నది. ఈవిషయము స్థలాంతరమున మురారిరాజశేఖరుల పౌర్వాపర్యవిచారణ సందర్భమున విస్తరింపఁబడును.

ఇఁక రాజానక రత్నాకరుని యుల్లేఖనముం గూర్చి యాలోచింతము. కాశ్మీరము నేలిన యవంతివర్మ (క్రీ. శ. 855-84) యాస్థానమున ముక్తాకణుఁడు, శివస్వామి, ఆనందవర్ధనుఁడు, రత్నాకరుఁడును విలసిల్లియుండినట్లు 'రాజతరంగిణి' యందలి యొకానొక శ్లోకము వలనఁ దెలియుచున్నది.[1] రత్నాకరుఁడు తన 'హరవిజయ మహాకావ్యము' న

'శ్లో. అఙ్కేఽథ[2] [అఙ్కేఽత్ర] నాటక ఇవోత్తమనాయకస్య
నాశం కవి ర్వ్యధిత యస్య మురారి రిత్థమ్
ఆక్రాన్తకృత్స్నభువనః క్వ గతః స దైత్య
నాథో హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధుభి ర్వః[3]'—38 స. 68 శ్లో.

అనుశ్లోకమును రచించెను ఇట—"అఙ్కే—ఉత్సృష్టే; మురారిః విష్ణుః," అని పరిష్కృతార్థమైనను, కవి యుద్దేశపూర్వకముగా—అఙ్క, నాటక, కవి, మురారి పదములఁ బ్రయోగించి, నాటకనిర్మాత యగు మన మురారికవినే సూచించియున్నాఁడని, మ. మ. దుర్గా

1. 'శ్లో. ముక్తాకణః శివస్వామీ కవిరానందవర్ధనః । ప్రథాం రత్నాకరశ్చాగాత్ సామ్రాజ్యేఽవన్తివర్మణః'— రాజత. 5 త. 34 శ్లో.
2. 'అఙ్కేఽపి' అని పాఠాంతరము. 3. 'బన్ధువర్గైః' అని పా.

ప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.[1] ఈసిద్ధాంతము సరిగాదనియు పైపదములు మురారికవి నెంతమాత్రమును సూచింపవని 'కోనో' [Prof. Sten Konow][2] అను పాశ్చాత్యపండితుఁడును, పండిత పరవస్తు భట్టనాథస్వామి,[3] కే. యస్. రామస్వామి శాస్త్రి శిరోమణి[4] అనుభారతీయపండితులును వ్రాసియున్నారు. 'హరవిజయ వ్యాఖ్యాత యగు అలకుండీశ్లోకవ్యాఖ్యానములో మురారి కవిపేరైనను దల పెట్టలేదు. 'బెరిడేల్ కీత్'[5] మొదలగు పండితు లీశ్లోకముతప్పక మురారికవిని సూచించు ననియు, నందువలన మురారి క్రీ. శ. 855 కంటెఁ బ్రాక్తనుఁడనియు వ్రాసియున్నారు.

ఈశ్లోకము మురారికవిని సూచింపదను విమర్శకుల యుపపత్తు లేమన:—స్థూలదృష్టి కీశ్లోకమునందలి-అఙ్క, నాటక, కవి, మురారి-పదములు మురారికవి నుద్దేశించినట్లే కానఁబడును. ఈ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు అనర్ఘరాఘవమున నెచ్చటను నుత్తమ నాయకుఁడగు రాముని పతనము కానరాదు. కావున నప్రకృతముగా నైనప్పటికి నీశ్లోకము కవిమురారిని సూచింపఁజాలదు. ఇఁక నీశ్లోకమును—"కవిః కునాటకే అఙ్కే ఉత్తమనాయకస్య నాశమివ మురారిః ఇత్థం యస్యనాశం వ్యధిత సః ఆక్రాన్తకృత్స్నభువనః దైత్యనాథః హిరణ్యకశిపుః సహాబన్ధువర్గైః క్వ గతః"—అని సమన్వయింపవలెను.

---

1. 'అనర్ఘరాఘవము'-1 పు. అధోజ్ఞాపిక [నిర్ణయసాగరప్రకటనము, 1908.]
2. 'The Indian Drama'—Berlin, 1920.
3. 'Indian Antiquary'—Vol. XLI, No. 141.
4. Notes to Rajasekhara's 'Kavya-mimamsa'-Pp. 234-5. [G. O. Series—No. 1. 3rd ed. 1934]
5. 'The Sanskrit Drama,—P. 225.

ఈయుభయమతముల వాదముల సమాలోచింపఁగ నీ మురారి క్రీ. శ. 850-880 నడుమ జీవించియుండెనని ప్రమాణాంతరములచే నిరూపింపనగును. మొదట నీతనిజీవితకాలమునకుఁ బూర్వావధి (క్రీ. శ. 850) ని గూర్చి విచారింతము :—

రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై నయోధ్యకు వెళ్ళుచుండునవసరమున శ్రీరాముఁడు జానకితో- కలచురికులనరేంద్రులకు రాజధానియు, చేదిమండలమునకు శిరో- లంకారమునగు మాహిష్మతీనగరమును జూపెనని, యచ్చటి యువజనుల క్రీడావిలాసముల వర్ణించినట్లు—అనర్ఘరాఘవమునఁ గలదు.

" రామః—[అన్యతో దర్శయన్] ఇయం చ కలచురికులనరేన్ద్రసాధారణాగ్ర మహిషీ మాహిష్మతీనామ చేదిమణ్డలముణ్డమాలా నగరీ. ఇహ హి.

శ్లో. ఆశ్లేషచుంబనరతోత్సవకౌతుకాది
క్రీడాగురుర్దరపణప్రతిభూరనంగః
భోగస్స యద్యపి జయే చ పరాజయే చ
యూనోర్మన స్తదపి వాఞ్ఛతి జేతుమేవ. —7. అ. 114 శ్లో.

కలచురివంశము[1] భారతవర్షమునందలి సుప్రసిద్ధరాజవంశములలో నగ్రగణ్యము. కలచురిప్రభువులు చేదిమండలమును జిరకాలము—అనఁగా క్రీ. 14 వ శతాబ్దివఱకుఁ బాలించిరి.[2] ఈవంశప్రతిష్ఠకుఁ గారకుఁడు 'కొక్కల్లదేవుఁడు' అను ప్రభుపుంగవుఁడు.

---

1 మఱియొకస్థలమునఁ గూడ— 'కల (కర)చురి' నామము పేర్కొనఁబడినది: 'యః కశ్చిద్విక్రమాయం సఖలు కరచులిక్షత్రి సాధారణత్వాత్' 5 అ. 50 శ్లో. (218 పు).

2. C. V. Vaidya: 'History of Mediaeval Hindu India'— Vol. II (1924); Ch. VIII-The Kalachuris of Chedi-Pp. 134-37.

ఇతఁడు-క్రీ. శ. 850 ప్రాంతముల రాజ్యపాలన మొనరించినట్లు దేశ చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది. మురారి చేసిన చేదిమండలప్రశంస యీతని రాజ్యపాలనకాలమునకుఁ జెందవచ్చును. కావున మురారి క్రీ. శ. 850 కంటె నర్వాచీనుఁ డనఁదగును.

ఇఁక మురారిజీవితకాలమున కుత్తరావధి నరయవలెను. రాజశేఖరుఁడు 'కావ్యమీమాంస' లో– స్వగ్రపాతాలీయకవిరహస్యస్థాపన మను పదునాఱవ యధ్యాయమునందు[1]

'శ్లో. యదిన్దో రన్వేతి వ్యసన ముదయం వా నిధి రపా
ముపాధి స్తత్రాయం జయతి జనితుః ప్రకృతితా
అయం క స్సంబంధో యదనుహరతే తస్య కుముదః
విశుద్ధాః శుద్ధానాం ధ్రువ మభిసన్ధి ప్రణయినః."

అను శ్లోకమును మురారినాటకమునుండి (1 అ. 58 శ్లో.)- కవిపేరు గాని, కృతిపేరు గాని పేర్కొనకయే యుదాహరించుకొని యున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము కావ్యమీమాంసయొక్క వ్రాఁతప్రతులలోఁ గన్పట్టలేదఁట. కాని హేమచంద్రుని "కావ్యానుశాసనవివేకమునఁ" గలదు.[2] దీనిని బ్రమాణముగాఁ గైకొని దీని నిందుఁ బరిష్కర్తలు చేర్చిరి. కావ్యమీమాంస నుండి యనేకభాగములను హేమచంద్రుఁడు కావ్యానుశాసనమునకుఁ దాను నిర్మించిన 'వివేకము' లో నుదాహరించుకొని యున్నాఁడు. అందు పదునాఱవయధ్యాయములోని మూఁడుశ్లోకములను దప్ప తక్కిన యధ్యాయము నంతయు హేమచంద్రుఁడు స్వీకరించియున్నాఁడు.

1. కా. మీమాంస, 87 పు.
2. హేమచంద్రుని 'కావ్యానుశాసనవివేకము'— [17 పు.]

'అతిప్రనేతృసముదోత్పన్నచన్ద్రియో రైక్యమ్'—అను కావ్యమీమాంసలోని (XVI. అ. 87. పు.) కారికకు 'వన్ద్యా విశ్వసృజః'-అను శ్లోక మతిప్రనేత్రోత్పన్నుఁడగు చంద్రున కుదాహరణము; 'యదిన్ద్రోరస్త్యేతి' అనుశ్లోకమే యిట నుదాహరింపఁబడని-చో సముద్రోత్పన్నచంద్రున కుదాహరణమే లేదు. ఈరెండు శ్లోకములును గలిసి పై కవిసమయమున కుదాహరణమగును. లేఖక ప్రమాదమునఁ గావ్యమీమాంసయొక్క లిఖితపుస్తకములలో నీ రెండవశ్లోకము లోపించి యుండఁబోలును. కావున నీశ్లోక మీఁదుఁ బ్రక్షిప్తము కాదనియు, రాజశేఖరుఁడే చేర్చియుండుననియు సిద్ధాంతీకరింపనగును. మురారి రాజశేఖరుల కాలమును బట్టి చూచినను నిది సుసంగతముగానే కన్పట్టుచున్నది. మురారికవితను రాజశేఖరుఁ డనుసరించెనను శ్రీకంఠచరితములోని శ్లోకము నిదివఱకే చూపియున్నాము. మురారి రాజశేఖరున కించుక పూర్వుఁడు కావచ్చును; లేదా వారిరువురు సమకాలికులైనను గావచ్చును; అట్లయగుచో మురారి వృద్ధుఁడును, రాజశేఖరుఁడు చిన్నవాఁడును కానోపును.

పూర్వకవిక్షుణ్ణమగు రామకథనే మఱలఁ దాను నాటకరూపముగా వ్రాయుటకు హేతువు నిట్లు మురారి వచించి యున్నాఁడు:—

'శ్లో. యదిక్షుణ్ణం పూర్వై రితి జహతి రామస్య చరితమ్
గుణై రేతావద్భి ర్జగతి పున రన్యో జయతి కః
స్వ మాత్మానం తత్త ద్గుణగరిమగంభీరమధుర
స్ఫురద్వాగ్బ్రహ్మణః కథ ముపకరిష్యన్తి కవయః" 1 అ. 9 శ్లో.

దీనివలన మురారికిఁ బూర్వమే రామాయణమును శ్రవ్యకావ్యముగానో, దృశ్యకావ్యముగానో యనేకులు రచించినట్లు తెలియు

చున్నది. రామకథాశ్రయములగు శ్రవ్యకావ్యములప్రసంగము మన కిట నప్రస్తుతము గావున, దృశ్యకావ్యముల విషయమై యాలోచింపఁదగును. మురారికంటెఁ బ్రాక్కాలికములగు రామనాటకములు—

I. భాసుఁడు:—1. ప్రతిమానాటకము.
2. అభిషేకనాటకము.
II. దిఙ్నాగుఁడు:—3. కుందమాల.
III. భవభూతి:—4. మహావీరచరితము.
5. ఉత్తరరామచరితము.
IV. యశోవర్మ:—6 రామాభ్యుదయము.
V. మాయురాజు:—7. ఉదాత్తరాఘవము.
VI. ? :—8. ఛలితరామము.
VII. శక్తిభద్రుఁడు:—9. ఆశ్చర్యచూడామణి.

ఇందుఁ గొందఱకవుల కాలము నిశ్చయముగాఁ దెలియుచున్నది. కొన్నినాటకములలోని కవితాచ్ఛాయలు మురారినాటకమునఁ గానఁబడుచున్నవి. ఇట్టి కవితాసామ్యములు తరువాతి ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును. ఈప్రమాణములఁ బట్టి చూచినను ముందు సిద్ధాంతీకరింపఁబడిన మురారికాలము సరియని దృఢమగుచున్నది.

ఇఁక, వాఙ్మయపరిశోధకుల యుపయోగముకొఱకు మురారి సమకాలికులగు సంస్కృతవాఙ్మయనిర్మాతల నామములఁ గొన్నిటిఁ బేర్కొనెదను:—

1. అభినందుఁడు (880–920 క్రీ. శ.):—కాదంబరీకథాసారము.
2. ఆనందవర్ధనుఁడు (855–84):—ధ్వన్యాలోకము.
3. త్రివిక్రమకవి (915):—నలచంపూ మదాలసచంపువులు.

4. భల్లటుఁడు (883-902):—భల్లటశతకము.
5. ముక్తాకణుఁడు (855-84).
6. రత్నాకరుఁడు ,, :—హరవిజయము.
7. రాజశేఖరుఁడు (880-920) కావ్యమీమాంస, బాలరామాయణము లోను.
8. రుద్రభట్టు (900-1000) శృంగారతిలకము.
9. వాచస్పతిమిశ్రుఁడు (850):—భామతి, న్యాయకణిక.
10. శాకటాయనుఁడు (814-77):—శాకటాయనవ్యాకరణము.
11. శివస్వామి (855-84):—కప్ఫణాభ్యుదయము.

5. మురారిబిరుదములు—కవిపండితామోదము.

మురారి తనకు 'బాలవాల్మీకి' యని బిరుద మున్నట్లు—'మురారినామధేయస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్మధుమచ్ఛ్యుతే బిన్దువిష్యన్ది' అని ప్రస్తావనలోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు వాల్మీకివాగమృతకూపమునకు నిపానమువంటి యనర్ఘరాఘవమును రచించి, యితఁడు కవిపండితుల యామోదమును బడసి, 'బాలవాల్మీకి'యను బిరుదము నందియుండును ఇట్లే మురారికృతి ననేకవిధములఁ బోలియున్న 'ప్రసన్నరాఘవము'ను రచించిన జయదేవునకు 'పిల్ల (బాల) మురారి' యను బిరుదము గలదు. సుధాసదృశమైనను వాల్మీకికవితకూపము నందలి జలమువలె సుగమము గాదనియు, నందుచే వాల్మీకి కవితామృతమును నిపానము (గాడి) వంటి తన యనర్ఘరాఘవమున నించి, సర్వజనసులభముగఁ దా నొనరింపఁదలంచినట్లు మురారి యీశ్లోకమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు:

'శ్లో. తత్తాదృగుజ్జ్వలకథాత్ స్థపుటప్రశస్తి
సౌరభ్యనిర్భరగభీరమనోహరాణి
వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
మేతాని బిభ్రతి మురారికవేర్వచాంసి '—అనర్ఘ. I అ. 12 శ్లో.

కాని నిజమారయుచో 'నారికేళఫలపాకమునం జవియైన' భట్టమురారి 'కవితానుగుంఫముల' కంటె 'మాధ్వీరఘురీధురీణ'ములగు వాల్మీకివాక్కులే సుగ్రాహ్యములుగా నుండును. మురారి కట్టిపెట్టెలోని వస్తువును యయఃపేటికయందుఁ బెట్టె ననవచ్చును. సంస్కృతమున సామాన్యసంస్కారము గలవారిని గూడఁ దలలూపఁ జేయు వాల్మీకికవిత యెక్కడ, పండితాగ్రణులకుఁ గూడఁ గొఱుకఁబడని క్లిష్టగ్రంథులు గల మురారికవన మెక్కడ! అయినను విద్వత్కవిరచన మగుటచే మురారికృతి పండితలోకమునఁ బ్రఖ్యాతి నందియుండును.

హృదయావర్జకములగు కొన్ని కొన్ని వర్ణనలను బట్టి సంస్కృత కవీంద్రుల కాయాబిరుదములు రసికచూడామణులచే నొసంగఁబడినవి. ఇట్లు బిరుదముల నందినవారిలో మురారి యొకఁడు. 'అనర్ఘరాఘవము'న (II అ. 81 శ్లో.)

'శ్లో. భూయస్తరాణి యదమూని తమస్వినీషు
జ్యోతీంషి చ ప్రవిరళాని తతః ప్రతీమః
సంధ్యానలేన భృశమంబరమూషికాయా
మావర్తితై రుడుభిరేవ కృతోఽయమిందుః'.

అనుశ్లోకమున- కాలమనెడి శిల్పి సంధ్యయను నగ్నిహోత్రమున నాకాశమను మూసయందు నక్షత్రములనెడు వెండిముక్కలను గరఁగించి చంద్రుఁడనెడు వెండిదిమ్మను బోయుటచేఁ గావలయుఁ, జీకటిరాత్రులయందు నక్షత్రములు హెచ్చుగానుండి వెన్నెల రాత్రులయందు స్వల్పముగా నున్నవని యుత్ప్రేక్షించుట వలన నీకవికి 'ఇందు మురారి' యను బిరుదము లభించెనఁట.

కొందఱుకవులకు వారివారి గ్రంథములను బట్టి బిరుదములు వచ్చినవి. ఉదా: రఘువంశమును రచించుటచే గాళిదాసునకు రఘుకారుఁడు; కృష్ణకర్ణామృతరచనముచే లీలాశుకునకుఁ గర్ణామృతకవి. చమత్కారజనకములగు పదములఁ బ్రయోగించుటచే మఱికొందఱకు వాని ననుసరించి బిరుదములు లభించినవి. ఉదా: జఘనచపల; ఘటకర్పరుఁడు; కర్ణోత్పలకవి; ఝలజ్ఝలవాసుదేవుఁడు; పికనికరుఁడు, క్రీడాచంద్రుఁడు—మొదలగువారు. చిరకాలము క్రిందటనే నేను సంస్కృతమహాకవుల సార్థకబిరుదములను గూర్చి యొకవ్యాసమును బ్రచురింపనుండ నీవిషయమును గుఱించియే యొకరు 'ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక'[1] లో నొకవ్యాసమును బ్రచురించియుండిరి. ఇందు వారు పదునొకండు సంస్కృతకవులను గూర్చి మాత్రము చర్చించియుండిరి. ఈనడుమ 'భారతి'[2] లో 'లాంఛనములు' అను శీర్షికతో నీవిషయమును గూర్చియే వేఱొకరు మఱియొక వ్యాసమును బ్రకటించియుండిరి. ఇందు వీరు పేర్కొనినకవులు పదునేడుగురు మాత్రమే. ఇట్లు చమత్కారహేతువులగు బిరుదముల నందిన సంస్కృతకవిచంద్రుల నామములు నాకు నలువది వఱకు లభించినవి. వానింగూర్చిన చర్చ కాలాంతరమునకు విడచి కౌతుకోద్దీపకములగు వారినామములను మాత్రమిటఁ బేర్కొనెదను.

---

1. XIII సంపు. 3-4 సంచి, 215-22 పు. (1925) అల్లమరాజు సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు: 'సంస్కృతమహాకవులు, బిరుదములు'.

2. X సంపు. 8 సంఖ్య. 308-310 పు. (ఆగష్టు, 1933; శ్రీముఖ-శ్రావణము)-మల్లాది రామకృష్ణశాస్త్రిగారు: 'లాంఛనములు'.

(1) అకాలజలదుఁడు. (2) ఆరనాళకవి. (3) 'ఇందు' మురారి. (4) ఉంఛవృత్తికవి (హరిగోపకవి). (5) కర్ణామృతకవి (లీలాశుకుఁడు). (6) 'కర్ణికార' మంఖుఁడు. (7) కర్ణోత్పలకవి. (8) కలశకవి. (9) క్రీడాచంద్రుఁడు. (10) కౌపీనకవి. (11) 'ఘంటా' మాఘుఁడు. (12) ఘటకర్పరుఁడు. (13) చండాలచంద్రుఁడు. (14) చంద్రోదయకవి. (15) 'ఛత్ర' భారవి. (16) 'ఛమచ్ఛమికా' రత్నకవి. (17) జఘనచపల. (18) జానుదఘ్నకవి. (19) 'ఝలజ్ఝల' వాసుదేవుఁడు. (20) 'తాళ' రత్నాకరుఁడు. (21) 'తురంగ' బాణుఁడు. (22) దగ్ధమరణుఁడు. (23) 'దీపశిఖా' కాళిదాసుఁడు (రఘుకారుఁడు). (24) 'దోర్లతికా' భీముఁడు. (25) నగ్నాచార్యుఁడు. (26) నిచులుఁడు. (27) నిద్రాదరిద్రుఁడు. (28) 'నిశా' నారాయణుఁడు. (29) పికనికరకవి. (30) భవభూతి [శ్రీకంఠుఁడు]. (31) మూర్ఛాగకవి. (32) 'యమునా' త్రివిక్రముఁడు. (33) రండానందకవి. (34) రత్నఖేటదీక్షితుఁడు. (35) వక్షఃస్థలాచార్యుఁడు. (36) వాగ్వీణాకవి. (37) వికటనితంబ. (38) 'వీణా' కవి. (39) వేణీకృపాణామరచంద్రకవి. (40) సీతాకరరత్నకవి.

మైసూరునగరమునఁ దెలుఁగులిపిలో ముద్రింపఁబడిన 'అనర్ఘరాఘవము'న మురారికి 'సకలతంత్రస్వతంత్రుఁడు, సంగీతసాహిత్యపారదర్శి, విద్వత్కవిసార్వభౌముఁడు'[1] అను విశేషణములు గానవచ్చుచున్నవి. ఈబిరుదములు మురారి కేపండితప్రభువైన నొసఁగినవో, లేక ముద్రాపకప్రసాదితములో తెలియుటలేదు. సకలతంత్రస్వతంత్రుఁ డనఁగా నన్నిశాస్త్రములయందును నిరంకుశప్రజ్ఞకలవాఁడని యర్థము. అనఁగా నాఁటికి శాస్త్రత్వగౌరవమునందిన యన్నివిద్యలలో నీతఁ డఖండపాండిత్యము గలవాఁడని

1. 'తత్రభవతా సకలతంత్రస్వతంత్రేణ సంగీతసాహిత్యసరణీపారదృశ్వనా విద్వత్కవిసార్వభౌమేన శ్రీభట్టమురారిణా విరచితమనర్ఘరాఘవాభిధం నాటకమ్'.

భావము. ఈతనికి శబ్దతర్కమీమాంసాదివివిధశాస్త్రములయందుఁ గల వైదుష్య మనర్ఘప్రకరణమునఁ గననగును. భవభూతి, మాఘుఁడు, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, అప్పయదీక్షితులు, వెంకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లిట్టి పాండితీపాటవము గలవారే.

ఈతని సంగీతసాహిత్యపారదర్శిత్వము: సాహిత్య మనఁగా సారస్వతము (వాఙ్మయము, *Literature*,) సాహిత్యశాస్త్రము (అలంకారశాస్త్రము, *Poetics*) అని యర్థము. ఈ రెండిటియందు నీతని దండవేసినచేయి యని వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. ఈతఁడు సంగీతశాస్త్రనిష్ణాత యనుటకు బ్రమాణములు లభింపలేదు.

ఈతని విద్వత్కవిసార్వభౌమపదము: ఈతఁడు మహావిద్వాంసుఁడు, కవిచంద్రుఁడు ననుటకు సంశయము లేదు. నాఁటి కవులలో నీతఁడు సార్వభౌముఁడుగా నెంచఁబడుచుండెనని యనుకొందును.

పిమ్మట మురారికవి పండితప్రకాండమున నెట్టి యామోదము నందెనో యరయఁదగును.

౧. 'శ్లో. దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః సారం తు సారస్వతం
జానీతే నితరా మసౌ గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః
అబ్ధి ర్లంఘిత ఏవ వానరభటైః కిం త్వస్య గంభీరతా
మాపాతాళనిమగ్నపీవరతను ర్జానాతి మన్థాచలః'.

ఈశ్లోకము 'సదుక్తికర్ణామృతము'[1]న మురారికృతముగాఁ గనఁబడుచున్నది. 'రసికజీవనము[2]'నఁ గూడ మురారికే యారోపింపఁబడియున్నది. 'అలంకారకౌస్తుభము'[3]నఁ గవినామరహితముగా నుదాహరింపఁబడియున్నది. ఇట్లే 'కువలయానందము[4]'న 'సూక్తిరత్నావళి[5]' యందును 'సారసంగ్రహము' [III-90] న

(1.) 296 పు. (2.) 222 పు. (3.) 290 పు. (4.) 55 పు. (5.) 78 పు.

నుదాహరింపఁబడి యున్నది. 'అబ్ధిర్లఙ్ఘిత ఏవ' అను నది మొదటిచరణముగా 'సుభాషితరత్నకోశము' నందును [II. 31.] 'సుభాషితహారావళి' యందును [32 ఆ-18], 'అలంకారశేఖరము'(75పు)నందును 'రసగంగాధరము' నందును (338 పు) నుల్లేఖింపఁబడియున్నది. దీనిని మురారి రచించినట్లే పండితలోకమునఁ బ్రసిద్ధి. నిర్ణయసాగరప్రకటితమగు 'అనర్ఘరాఘవము' నఁ బీఠికలో నీశ్లోకము కర్తృనామరహితముగ నుదాహరింపఁబడియున్నది. క్రీ. 18 వ శతాబ్దిప్రారంభమున రచింపఁబడిన 'సదుక్తికర్ణామృతము' నను నీశ్లోకము మురారి కారోపింపఁబడుటచే నిది మురారి దనియే నమ్మఁదగును.

ఇందు మురారిపాండిత్యప్రౌఢి ప్రశంసింపఁబడి యున్నది. వాగ్దేవి ననేకు లుపాసన మొనర్చినను గురుకులవాసమునఁ గఠోర వ్యాసంగ మొనర్చిన మురారికవికే సారస్వతతత్త్వము తెలియును. వానరభటు లనేకులచే సముద్రము దాఁటఁబడినది; కాని సాగరము యొక్క గాంభీర్యము పాతాళమువఱకు వ్యాపించిన పీవరతనువు గల మంథాచలమునకే తెలియును గాని వానరభటులకేమి తెలియునని దీనిభావము. ఇట్లాత్మస్తవమునకు మురారి పాల్పడునా యని శంకింపఁజనదు. భవభూతి, బిల్హణుఁడు, వేదాంతదేశికులు, జగన్నాథపండితరాయలు, వేంకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లనేకులు స్వప్రతిభావిష్కారము నొనర్చుకొనిరి.

2. 'శ్లో. మురారిపదచిన్తాయాం భవభూతేస్తు కా కథా
భవభూతిం పరిత్యజ్య మురారి మురరీకురు.'

3. 'శ్లో. భవభూతి మనాదృత్య నిర్వాణమతినా మయా
మురారిపదచిన్తాయా మిద మాధీయతే మనః'.

ఇట భవభూతికంటె మురారియాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. భవభూతి: అనఁగా భవభూతికవి యనియు, ఐహికైశ్వర్య మనియు

నర్థము. మురారిపదచిన్త: అనఁగా విష్ణుపాదధ్యానమనియు, మురారి కవివాక్యాలసమాలోచన మనియు నర్థము.

౪. ' శ్లో. మురారిపదచిన్తా చేత్తదా మాఘే మతిం కురు
మురారిపదచిన్తాచేత్తదా మాఘే మతిం కురు. '

మాఘే=మాఘకవి ' శిశుపాలవధ ' యందు, మతిం కురు=మనస్సు నుంచుము—మఱియు,అఘే=పాపమునందు, మతిం మా కురు=మనస్సును బోనీకుము.

విష్ణుపాదధ్యానము వలయుచోఁ బాపమున బుద్ధిపోనీకుము; మురారికవిశబ్దచమత్కృతి నెఱుఁగఁదలఁచినచో మొదట మాఘ కావ్యమును బఠింపుము—అనిభావము. ఇక్కడ నొకవిశేషము: మురారి మహాశాబ్దికుఁడు; వ్యాకరణసంప్రదాయములను, వ్యాకరణ చమత్కారములను దనకృతియం దనేకముల సూచించెను. ఈ వ్యాకరణప్రయోగచమత్కారమును జక్కఁగ నెఱుఁగఁదలఁచినచో వ్యాకరణచమత్కారప్రచురమగు మాఘకృతిని మొదటఁ బఠింప వలెనని తాత్పర్యము.

మురారి తనకృతియందు విశేషపదజాలమును బ్రయోగించెను. బహునిఘంటుపరిశీలనమునఁ గాని యీతనికృతి బోధపడదు. ఈ విషయమున గూడ మురారికిని మాఘునకును సామ్యము గలదు. మాఘమును దొమ్మిదిసర్గములవఱకుఁ బఠింపుచో నింకఁ గ్రొత్త పద ముండఁబోదని సూక్తి.' నవసర్గగతే మాఘే నవశబ్దో న విద్యతే'.

ఇందువలనఁ గూడ ననర్ఘరాఘవమును జదువఁదలఁచినచో మొదట మాఘమును జదువవలె నందురు. కవితాప్రౌఢినిబట్టి చూచినను మాఘమును బఠించి, పిమ్మట మురారికృతిని బఠింప వలె నందురు.

౬. ' శ్లో. యైరోన్ధ్రభాయనసూక్తిపుష్పకలికాః కర్ణావతంసీకృతాః
యేషాం బిల్హణసూక్తిమాక్తికసరాః కణ్ఠాసలంకుర్వతే
మాధుర్యైకభువాం మురారివచసా మాస్వాదయైః స్వాదినః
సంతుష్యన్తి త ఏవ నూతనసుధావేణీషు వాణీషు నః '.

అని సుకుమారకవి 'రఘువీరచరితనాటకము' నం బ్రస్తావనలో నుడివియున్నాఁడు.[1] దీనిని బట్టి మురారికవిత మధురమధురమైనట్లు సుకుమారకవి యభిప్రాయముగాఁ దెలియుచున్నది.

. శ్లో. సుకవిహితమురారిబోధముద్రః
విలసదగస్త్యమహావికాసిబాణః
విలసతిభువి శారదావతారో
విహితమయూరవిజృమ్భణో విచిత్రమ్. '

అని రాజచూడామణిదీక్షితులు తన 'కమలినీకలహంస' నాటికలో మురారిని బేర్కొనియున్నాఁడు.

౭. ' శ్లో. హృదయాకలితాశేషశబ్దశాసనసంవిదః
మురారేరిహ శబ్దార్థతత్త్వం కో వేద తత్త్వతః. '

అని హరిహరపండితుఁడు 'అనర్ఘరాఘవ' వ్యాఖ్యలో [II అ. 312 పు.] నుడివియున్నాఁడు.

ఆంధ్రకవులు గూడ ననేకులు మురారిని బ్రస్తుతించియుండిరి. వారి ప్రశంసలలో నొండు రెండు—

౧. కొరమాని మూర్తి: 'రాజవాహనవిజయము' I అ.

'ఉ. చోరు నలంక్రియా విస్ఫూతిసొంపు, మయూరుని సౌకుమార్యమున్
భారవి కాంతిసంపదయు, బాణు గుణాఢ్యతదప్రియోగ మా
దారి మురారి కోమలపదంబు ప్రసాదముఁ, గల్గునట్లు గా
భారతి యిచ్చుఁగాతఁ బ్రతిభారతి మత్కృతికిం జమత్కృతిన్. '

1. బోధాయనుని 'భగవదజ్జుకము' ను బరిష్కరించి తాము వ్రాసిన పీఠిక [4 పు.] లో శ్రీయుతులు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి చరణులు.

ఇట మురారికోమలపదప్రయోగము, ప్రసాదగుణమును చేర్కొనఁబడినవి. (విష్ణువువిషయమున నైనచోఁ బైపాదములకు మృదుపదములు, ననుగ్రహము నని యర్థాంతరము.) మురారికవిత మాధుర్యగుణాన్వితమను సుకుమారకవివాక్యము నిదివఱకే చూపి యున్నాము. రుచిపతి 'నిష్ప్రత్యూహా', 'విరమతి' (I అ. 1-2.) అను శ్లోకములకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు వీనిలోఁ బ్రసాదమను వాక్యార్థగుణము కలదని యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు:

'అనయోః పద్యయోః ప్రసాదనామా వాక్యార్థగుణః. తథా చ సరస్వతీకంఠాభరణే- యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదః సోఽభిధీయతే.'

ప్రసాదమనఁ బద్యమైనను గద్యమైనను జదివిన వెంటనే యర్థస్ఫురణమగుట. ఇది యుత్తమకవితాలక్షణములలోఁ బ్రధానమైనది.

'శ్లో. సా కవితా సా వనితా । యస్యాః శ్రవణేన దర్శనే నాపి
కవిహృదయం యువహృదయమ్ । సరళం తరళం చ సత్వరం భవతి'.

దేనిని వినినమాత్రముననే కవిహృదయము సరళమగునో యదియే కవిత్వము. కాని మురారికవనము బహుశాస్త్రసంప్రదాయప్రచురమగుటచేఁ బెక్కుస్థలముల దుర్బోధముగా నుండుననీ చెప్పకతీరదు.

౨. అయ్యలరాజు నారాయణకవి: 'హంసవింశతి', I. ఆ.

'తే. * * ధ్యానబద్ధమురారి మురారి శౌరి
పటువిభాంవి భారవిఁ బ్రస్తుతింతు । సర్వశబ్దార్థవిజ్ఞానసరణి కొఱకు.'

3. చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి: 'యామినీపూర్ణతిలకావిలాసము.'

'తే. దండి భవభూతి భవభూతి పండితాచి । ర ప్రసన్నమురారి మురారి'

ఇందు మురారికవిత పండితబోధ్యమని చెప్పఁబడియున్నది.

౪. రామరాజభూషణుఁడు: 'నరసభూపాలీయము' I ఆ. 15 ప.
'మురారిః శయ్యనేర్పు'—అనియితని శయ్యాకౌశలము చేర్కొనెను.

6. మురారి—సుభాషితగ్రంథములు.

మురారిశ్లోకము లనేకములు సుభాషితగ్రంథములలో నుల్లేఖింపఁబడియున్నవి. దీనివలన నాయాగ్రంథములు రచింపఁబడు కాలమున కీతనికవన మనినఁ బండితలోకమున నెంతయాదరము గలదో తెలియఁగలదు. వీనియం దుదాహృతములగు శ్లోకములఁ జూపినచోఁ బాఠభేదము లెట్లున్నవో తెలియును. వారెంచిన శ్లోకములఁబట్టి నాఁడు పండితలోకమున నభిరుచు లెట్లున్నవో విశదమగును. కాని గ్రంథగౌరవభీతిచే మురారినాటకమున లేక, సుభాషితగ్రంథములఁ గన్పట్టు శ్లోకముల నుదాహరించి, తక్కిన వానిసంఖ్య మాత్రము చూపెదను.

(అ). క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దికంటె నవీనము కాని 'కవీంద్రవచనసముచ్చయము' నందు మురారిశ్లోకములు 9 యుదాహరింపఁబడియున్నవి.

IV అ. 3,6 శ్లో. V అ. 6. శ్లో. VII అ. 80,81,82,90,107 శ్లో.

'శ్లో. వన్దే భుజభ్రమితమన్దరమథ్యమాన। దుగ్ధాబ్ధిదుగ్ధకణవిచ్ఛురితచ్ఛవీకమ్
నక్షత్రకర్బురవియత్ప్రతిరోధినిద్ర। ముద్రాఙ్కితరతదాగ ముపో మురారేః' 89. శ్లో.

ఇట మురారి తనపేరు నిముడ్చుకొనెను

(ఆ). లక్ష్మణభట్టాంకోలకరుని 'పద్యరచన' యందు 3 శ్లోకములు మురారికృతములుగా నున్నవి:

౧. అనర్ఘ. V అ. 40 శ్లో. ౨ 'శ్యామాకతణ్డులవిలోపి',

౩ శ్లో. కించిత్కోపకలాకలాపకలనాహంకారబిభ్రత్యసౌ
ర్విశ్లేషా దకరో దసౌ రఘుపతి ర్లజ్జాకపతేః పత్తనమ్
పరిస్కత్యైరు రటత్కరేటు విశటద్వారు స్ఫుటద్గుగ్గులు
పరికీర్ణత్కపి నిఃశ్వసత్ఫణి రణజ్ఝిల్లి భ్రమద్వ్యాఘ్రకమ్.

—పద్యర. XIII. 21. [శా. ప. 4070]

(ఇ). వేణీదత్తుని 'పద్యవేణి' లో 1 శ్లోకము.

సంగ్రామాఙ్గణ మాగతే దశముఖే' (VII తరంగము, 1 శ్లో.) ఇది 'పద్యరచన' యందు భానుకరున కారోపితము.

(ఈ). గదాధరభట్టు: 'రసికజీవనము' న 30 శ్లోకములు.

అనర్ఘ: I అ. 2,11,29,54 శ్లో. II అ. 2,3,5,30,51. ['ఆకసర్వతః, అను శ్లోకము మైసూరుప్రతియందు (264 పు.) అధికము గాఁగలదు.]

III అ. 5 శ్లో. IV అ. 1,2,20,32,33,35,37,52 శ్లో. V అ. 49 శ్లో, VI అ. 43 శ్లో. VII అ. 39,79,81,115. (నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ బిమ్మట నధికపాఠములుగా నొసంగఁబడిన రెండింటిలో 'గీయన్తే యది' అనునది గూడ నిందుఁగలదు.)

మురారికారోపితములగు నీక్రిందశ్లోకము లనర్ఘరాఘవమునఁ గానరావు.

౧. 'కాళిన్దీ బ్రూహి' (20 పు.) ఇది 'సదుక్తికర్ణామృతము'న (III. 1,2. 187 పు.) కిత్తపున కారోపితము.

౨. 'దేహం వాచమ్' (222 పు.)

౩. 'శ్లో. తాత త్వం నిజకర్మభిశ్చైవ గమితః స్వర్గం యది స్వస్తి తే
బ్రూహి వస్త్వేకమిదం వధూహృది కథాం తాతాస్తి కే మా కృథాః
రామోఽహం యది తద్దినైః కతిపయై ర్వ్రీడానమత్కన్ధరః
సార్ధం బన్ధుజనైః సురేన్ద్రవిజయీ వక్తా స్వయం రావణః' (205 పు.)

౪. 'శ్లో. వీరోఽసౌ కిముపర్ణ్యతే'-ఇది 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు బిల్హణున కారోపింపఁబడియున్నది.

(ఉ). శార్ఙ్గధరుని 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు 12 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. III అ. 5,41 శ్లో. IV అ. 18,37,52 శ్లో. VII అ. 74, 80,81, 115 శ్లో. మురారికృతియందుఁ గానరానివి 3 శ్లోకము లిందున్నవి.

(ఊ). శ్రీధరదాసుని ‘సదుక్తికర్ణామృతమున’ 31 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 29, 78 శ్లో. III అ. 1,54 శ్లో. V అ. 20 శ్లో. VII. అ. 38, 43, 61, 79. 114, 115 [నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ దరువాత నధికపాఠములుగా నున్న ‘అద్య స్వర్గి’, ‘గీయన్తే యది’–అను రెండు శ్లోకములును గూడ నిందుదాహృతములు.]

(ఋ). భట్టగోవిందజిత్తు: ‘సభ్యాలంకరణసంయోగశృంగారము’ లేక ‘సారసంగ్రహసుధార్ణవము’– 6 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 1,5,52,75 శ్లో. III. అ. 7 శ్లో. VII. అ. 115 శ్లో.

(ౠ). హరికవి: ‘సుభాషితహారావళి’–7 శ్లోకములు.

అనర్ఘ III అ. 5 శ్లో. VII అ. 49, 53, 80, 114శ్లో.

(ఌ). వల్లభదేవుఁడు: ‘సుభాషితావళి’–5 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II. అ. 2 శ్లో. IV. అ. 12 శ్లో. V. అ. 28 శ్లో. VI. అ. 6 శ్లో. VII. అ. 79 శ్లో.

(ఎ). జల్హణుఁడు: ‘సూక్తిముక్తావళి’–68 శ్లోకములు.

“అనర్ఘరాఘవము” న లేని శ్లోకములఁగూడ నాతింటి పేరఁ దుదాహరించియున్నాఁడు. అందొకటి–

శ్లో. పురా ప్రాలేయశైలోఽయ మస్మిన్నకృతకేశవే।
మృతసంజీవనీ దుగ్ధా మహౌషధి రజాయత॥

7. మురారి – సాహిత్యవాఙ్మయము.

జయరథుఁడు: ‘అలంకారవిమర్శిని’[1] లోను, హేమచంద్రుఁడు ‘కావ్యానుశాసనవివేకము’[2] నను, రామచంద్రసూరి ‘నాట్యదర్పణము’[3] నను, శారదాతనయుఁడు ‘భావప్రకాశము’[4] నను

1. (75. పు=II. 9; 76 పు.=IV. 6.) 2. (17పు=I. 58; 174 పు=I. 400.) 3. (193 పు.) 4. (233 పు.)

పండితరాయలు 'రసగంగాధరము'[1]న, భానుదత్తుఁడు 'రసతరంగిణి'[2] లోను, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు 'రసార్ణవసుధాకరము'[3] నను, విశ్వనాథకవిరాజు 'సాహిత్యదర్పణము'[4] నను, అచ్యుతరాయలు, 'సాహిత్యసారము'[5] నను మురారినాటకము నందలి శ్లోకముల నుదాహరించుకొని యున్నారు. ‡

8. శబ్దశాస్త్రము, నిఘంటువాఙ్మయము

మురారి వ్యాకరణశాస్త్రమును గూలంకషముగ వ్యాసంగము చేసెను. ఈతనినాటకమును జదివిన, శబ్దశాస్త్రమర్మము లనేకములు విశదమగును. ఇట్టి మర్మము లనేకములకు వ్యాకరణశాస్త్రకారులు మురారిప్రయోగముల నుదాహరణములుగాఁ జూపిరి.

ఉజ్జ్వలదత్తుఁడు 'ఉణాదిసూత్రము*' న మురారిప్రయోగములఁ గొన్నిటిఁ జూపెను. భట్టోజీదీక్షితులుకూడ సిద్ధాంతకౌముదిలో వ్యాకరణచమత్కారములకు మురారికృతినుండి యనేకప్రయోగముల నుల్లేఖించి యున్నాఁడు. శబ్దశాస్త్రపరిమళము నాఘ్రాణింపక, వ్యాకరణమర్మభూయిష్ఠమును గంభీరమును నగు తన కృతియందు గుణదోషవిచారము నొనర్పఁదగదని మురారి యిట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు:

---

1. (388 పు.) 2. (44 పు.) 3. (72 పు.=V. 44, 45; 83 పు.=V. 7 261-62 పు.=I. 25, 26; 266 పు.=I. 1; 274 పు.=I. 21.)
4. (278 పు.=I. 1.) 5. (183 పు.=IV. 32; 184 పు.=IV 36; 329 పు.=I. 23; 437 పు. 'దేవీం వాచ ముపాసతే' అను శ్లోక మనర్ఘరాఘవములోని దని పేర్కొనఁబడెను.)

‡ సాహిత్యప్రపంచమున సార్వభౌముఁడగు మురారి యేలకో యాలంకారికులచే విశేషముగాఁ బ్రమాణీకరించుకొనఁబడలేదు. భోజుఁడు మొదలగు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యవేత్తలు మురారి శ్లోకములఁ జేర్కొని యుండలేదు.

* (1) IV. 171.= IV. అం, 69 శ్లో. (2) V. 19 = II, అం. 33

" శ్లో. సమున్మీలత్సూక్తస్తబకమకరన్దైః శ్రవణయో
రవిశ్రామ్యద్ధారాసవన ముపచిన్వన్తు కవయః
న శబ్దబ్రహ్మోత్థం పరిమళ మనాఘ్రాయ చ జనః
కవీనాం గమ్భీరే వచసి గుణదోషౌ రచయతు.' (VII అ. 151.)

' శ్లో. యే శబ్దశాస్త్రనిష్ణాతాః యే శీలితనిఘంటవః
తేషా మే వాధికారో౽స్తి మురారికృతినాటకే. '

అను సూక్తి యించుకమార్పుతో హరిహరదీక్షితుని వ్యాఖ్యావసానమునఁ (IV అ. 526 పు.) గలదు. శబ్దశాస్త్రమున జితశ్రములై, నిఘంటువులు జిహ్వాగ్రమునఁ గలవారికే మురారికృతిని బఠించుట కధికారము గలదని భావము. ' హన్తా దాత్యూహానాం కతిపయపదానాం రచయితా ' అనునట్లు ప్రయోగభ్రష్టములై, నిఘంటువులయందే లభించు మాఱుమూలపదముల నితఁడు ప్రయోగించె ననఁజనదు. అపారమగు సంస్కృతపదజాలమును నధిగమించిన వశ్యవాక్కగుటచేఁ దాను ప్రయోగించు నేపదమును నితనికి దుర్బోధమైనట్లు తోఁచదు. మఱియు విద్వత్కవులకు స్వకృతుల యందుఁ దమ పాండితీప్రౌఢిని జూపవలెనని కుతూహలము మెండుగా నుండును.*

9. మురారి వైదుష్యము.

మురారి వ్యాకరణ సాహిత్య మీమాంసా మంత్రశాస్త్రాదుల యందుఁ బ్రవీణుడని యీతనికృతివలననే విశదమగుచున్నది.

*సర్వానందుఁడు, లింగాభట్టును ' అమరకోశమునకు ' దాము రచించిన వ్యాఖ్యలలో మురారిప్రయోగముల నుదాహరించుకొనియున్నారు. రాయముకుటుండు గూడ ' అమరకోశవ్యాఖ్య ' (II.8-38) లో ' ఐషీకమస్త్ర మధికృత్య తదా తమస్థా ' అను మురారిశ్లోకపాదము (II. అ. 88) నుదాహరించుకొనెను.

కాళిదాసు, భవభూతి, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, వేంకటాధ్వరి, మొదలగు సంస్కృతసాహిత్యనిర్మాతలు కావ్యనిర్మాణమున నేకాక, వివిధశాస్త్రపరిజ్ఞానమునఁ గూడ నిరంకుశప్రచారము గలవారు.

ఈతని వ్యాకరణశాస్త్ర పరిజ్ఞానము: వ్యాకరణసంప్రదాయములఁ జమత్కారముగఁ గావ్యముల నిముడ్చుట కాళిదాసు నుండియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

'శ్లో. రామాదేశాదనుగతా సేనా తస్యార్థసిద్ధయే।
పశ్చాదధ్యయనార్థస్య ధాతోరధి రివాభవత్' (రఘు. XV. 9.)
ఇట్లే రఘు. XII. 58; XI. 56; కుమార. II. 27;
కిరాతార్జునీయము, XIII. 19; మాఘము. X. 15.

మురారియుఁ బాణినిసూత్రములఁ దనకృతియందు జమత్కారముగఁ గూర్చియుండెను

'జని కర్తుః ప్రకృతిః' అను సూత్రమును 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా.' [I అ. 58.] అనుచోటఁ బ్రయోగించెను. ఇట్లే 'శ్లో. ప్రకృష్టకర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలవతో విధీన్ ప్రయుఞ్జానాః', [II. 86] అనుచోట 'స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే, అను సూత్రమును, 'స్థానివద్భావేన తత్ర కార్యం నజహాతి' [IV. 151 పు.] అనుచోట వ్యాకరణశాస్త్రసంకేతమగు స్థానివద్భావమును. 'శ్లో. కుర్యుః శస్త్రకథా మమీ యది మనోర్వ్యంశే' [IV. 44.] అనుశ్లోకమున వైయాకరణప్రసిద్ధమగు సాకృత గణమును, జొప్పింపఁబడినవి.

'తద్ధితమూఢో వైయాకరణస్సిద్ధిమూఢోఽవైయాకరణః' అనునట్లు శాబ్దికులకుఁ దద్ధితప్రయోగమునందు వ్యామోహమధికము. అందునను, 'ప్రియతద్ధితా దాక్షిణాత్యాః' అను న్యాయమున, దాక్షిణాత్యులగు మురారి మొదలగు వారికృతులు తద్ధితప్రయోగప్రచురములుగఁ గానవచ్చును.

ఉదా :-ఐణేయ్యాం త్వచి, [78. పు] త్రైశఙ్కవం చరితమ్ [82 పు.] ఐషీక మస్త్రమ్ [189] త్రైయమ్బకం కార్ముకమ్. [115.] ఇట్లనేకములు గలవు.

'య దధికరణం ధర్మస్థీయం తద్వైవ వచాంసినః' [93 పు.] ఇటు మీమాంసా పరిభాషయు, 'చతురక్షరోపి రాక్షసశిక్షాసిద్ధమస్త్రః' [66 పు.] ఇటు మస్త్రశాస్త్రపరిభాషయు నుపయోగింపఁబడియున్నవి.

'బిభ్రతీం కైశికీం వృత్తిమ్' [702 పు.] అను శ్లోకమున సాహిత్యశాస్త్రపరిభాష కనఁబడుచున్నది.

10. మురారికృతులు-అనర్ఘరాఘవము.

ఇక్కడి బహుశాస్త్రజ్ఞుఁడైనను, దత్కృతులలో ననర్ఘరాఘవ మొక్కటియే మనకు లభించినది. మైసూరుప్రతిలో నాటకాంత గద్యమున (920 పు.) 'సమాప్త మిదం మౌద్గల్యాన్వయస్య భట్ట మురారేః కృతి ర్వనర్ఘరాఘవంనామ నాటక' మ్మని కలదు. దీనివలన నీతఁడు బహుగ్రంథములు నిర్మించినట్లును, నం దీనాటక మొకటి యనియుఁ దెలియుచున్నది.

సాహిత్యగ్రంథములయందును, సుభాషితగ్రంథములయందును మురారికృతములుగాఁ గనవచ్చు శ్లోకము లనేకము లీనాటకమునఁ గన్పట్టుటలేదు. అందువలన నీశ్లోకములుగల మురారికృతులేవియైన నుండవచ్చునని యూహింపఁజనును. 'బెరిడేల్ కీత్' పండితుని 'సంస్కృతవాఙ్మయచరిత' మను బృహద్గ్రంథమున (412 పు.) మురారి యొకసంస్కృతనిఘంటువు రచించినట్లు కలదు. ఈతఁడు మన కవియే కావచ్చును. ఈనడుమ యస్. కే. రామనాథశాస్త్రి వర్యులు మురారిమిశ్రుని 'త్రిపాదీనీతినయన' మను నొకనవ్యన్యాయ గ్రంథమును బ్రచురించిరి. ఈగ్రంథకర్తయు మనకవియు భిన్నులా, కారా, యనువిషయము విచారణీయము.

‘ మురారే స్తృతీయః పన్థాః ’ అను సూక్తి పూర్వమీమాంసా దర్శనమునఁ బ్రసిద్ధులగు కుమారిలభట్ట ప్రభాకరుల భాట్టప్రాభాకర ప్రస్థానములకంటె విలక్షణమగు మార్గమున రచింపఁబడిన యీ గ్రంథమును దత్కర్తను సూచించును గాని మనకవిని సూచింపఁ జాలదని శ్రీశాస్త్రిచరణులు తత్పత్రికయందు వ్రాసియున్నారు.[1]

ఈనాటకమునకు ‘ అనర్ఘరాఘవ ’ మను నామ మన్వర్థముగా నున్నది. అనర్ఘ మనఁగా నమూల్యము, పూజ్యము. పూజ్యుఁడగు రాఘవునికథ యిట వర్ణింపఁబడుటచే నిది యెంతయు సమంజసము. ఈయనర్ఘతకు హేతువు కవియే యిట్లు నుడివియున్నాఁడు. ‘ మీయాజ్ఞను దలఁదాల్చుట హేతువుగా మారఘుకులమున ‘ననర్ఘత’ కల్పాంతము విలసిల్లుఁగాక ’ యని దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునితో రామలక్ష్మణులఁ బంపునపుడనును. (‘ఏతాభిస్తవ * * అనర్ఘతా రఘుకులే కల్పాంత ముజ్జృంభతు ’. I అ. 34.) విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరాముని దీసికొనిపోవు కథ మొదలు శ్రీరామపట్టాభిషేకము వఱకుఁ గల కథ యేడంకములలో నిందు వర్ణింపఁబడి యున్నది. కథ పెద్దదియు నాటకము చిన్నదియు నగుటచే ననేకకథావిశేషములు రంగముపైఁ జూప వీలులేక విష్కంభాదులలోఁ బాత్రలచేఁ జెప్పింపఁబడవలసి వచ్చినది.

I. అం. ‘మునీంద్రసంవాదము.’ విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునియొద్దకు వచ్చి రామలక్ష్మణులఁ గొనిపోవుట యిందలికథ. 59 శ్లోకములు.

II అం. ‘ కౌమారవిక్రమము ’. రాక్షసులను సంహరించి విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమును సంరక్షించుట. శ్లోకములు 87. భవభూతి యుత్తరరామచరితమున V. అం. ‘ కుమారవిక్రమ ’ నామకము.

1. ‘ *Journal of Oriental Research* ’ Vol. II, Part iii-iv. [July- Oct. 1928, Madras]. Pp. 266-78.

III. అం. 'పినాకభంగము.' శివధనుస్సును గ్రుంచుట. శ్లో. 61.

IV. అం. 'దశరథవిప్రలంభము.' శ్రీరాముని పరశురాము సమాగమము, పరశురామగర్వభంగము నిందు వర్ణింపఁబడియున్నవి.

'శ్లో. జేతారం దశకన్ధరస్య' [VII. 146.] అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు దశకంఠుని జయించిన కార్తవీర్యార్జునుని నోడించిన పరశురాముని, బాలకుఁడయ్యు శ్రీరాముఁడు జయించె ననుచో శ్రీరాముని విజయకథ సమాప్తి నొందినట్లే. పరశురాముని జయించుట రావణుని జయించుటను సూచించుచున్నది. ఉత్తరకథ శ్రీరాముని యందలి గౌరవముచేతను, జగదానందముకొఱకును రచింపఁబడిన దఁట. ఇట్లే మన యాంధ్రకర్తలును నీ నాలుగంకములవఱకుఁ బూర్వార్ధమును దెనిఁగించియుండిరి. శ్లోకములు 69.

V అం. 'సుగ్రీవాభిషేకము.' శ్లోకములు 65.

VI. అం. 'దశగ్రీవనిగ్రహము.' శ్లోకములు 84.

VII. అం. 'వాయకానందము.' శ్రీరామాదులు విమానము నెక్కి యయోధ్యకు వెళ్ళుచూఁ గ్రిందఁ గనఁబడు పట్టణాదుల వర్ణించుట. శ్రీరామపట్టాభిషేకము. శ్లో. 152.—మొత్తము 567 శ్లోకములు.

వీరరసప్రధానమగు నీనాటకమునందలి వస్తువు భవభూతి మహావీరచరితమునందలి యితివృత్తమును జాలవఱకనుసరించి యుండును. భవభూతికృతిని మించవలె నని మురారి తనకృతిని రచించిన ట్లీనాటకమున నుదాహరణము లనేకములఁ జూపనగును. ఉత్తరరామచరితానుసరణములు గూడ నిం దెద నెడఁ గానవచ్చును. మురారికంటె భవభూతియం దొకవిశేషము: మహావీరచరితము

మాట యటుంచి, యుత్తర రామచరితము కొలఁదిమార్పులతోఁ బ్రదర్శనయోగ్యము కాఁగలదని చెప్పనగును. మురారికృతి యున్ననో నాటకరూపముననున్న యతిప్రౌఢమగు శ్రవ్యకావ్యము. గురుముఖమున వ్యాఖ్యాసాహాయ్యముననే దీనిఁ బఠింపనగును.

స్వర్గత 'కళాప్రపూర్ణ' వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిపాదుల సమాలోచన[1] మిటఁ గనఁదగును. 'భవభూతికృతనాటకములను వ్యాఖ్యాతలకన్న అనుకర్తలే చక్కఁగా గ్రహించినారు. * * మహావీరచరితమును వీరరాఘవమనిపించికన్న మురారి చక్కఁగా గ్రహించినాఁడు. ఇందులకు నిదర్శనమును 'అపి తాటకారేః' అను దానిపై మదీయవిమర్శవినోదభాగమునం గనవచ్చును. పరశురామాభియోగమును వీరచరితయందుం గని బాలరామాయణానర్ఘరాఘవ ప్రసన్నరాఘవాదులందు తత్కర్తలు నిబంధించుకొనిరి. ఇతని యొరవడి దొరకిన తర్వాత పూర్వరామచరితము నధికరించి పలువురు రామనాటకములను రచించినారు. * * వీరందఱును వశ్యవాక్కులే. ఇందఱిలోను అనర్ఘరాఘవకారుఁడు మురారి పాండిత్యపరమోచ్చపదంబున దీపించుచున్నాఁడు. పరశురామాభియోగములో భవభూతిని మించినాఁడు'.

కథాసంవిధానమున మురారి భవభూతి ననుకరించె ననుట కొండు రెండుదాహరణములు:

౧. గురుధనుర్భంగమునకుఁ గుపితుఁడై పరశురాముఁడు రఘురాము నెదుర్కొనుట పై రెండు నాటకముల సమానమే. 'మహా

1. ఉత్తరరామచరితనాటకమున నుపోద్ఘాతము, ౧౧ పు.

వీరమున ' మాల్యవత్ప్రేరణమున భార్గవుఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను. అనర్ఘమున శివధనుర్భంగమువలన నుగ్రుఁడై పరశురాముఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను.

పరశురామాభియోగప్రకరణమున మురారి భవభూతిని మించెనని శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారనిరి. ఇట్టి యభిప్రాయమునే 'కీత్' పండితుఁడును, 'విల్సన్' పండితుఁడును వెలిపుచ్చిరి. కాని శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రులవారు 'సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర' [II సం. 376పు.] లో నేలకో 'చతుర్థాంకములోని రామ జామదగ్న్యసంవాదము చదువునపుడు వీరముకంటె హాస్యము ముందు కనఁబడును. ఈవిషయమున భవభూతికంటె నితఁడెక్కువ చూపిన చాతుర్యము కనరాదు.' అని వ్రాసియున్నారు. కాని యిది సమంజసముగఁ జూపట్టదు.

౨. మహావీర: ఒరునితో యుద్ధము చేయుచున్న వాలిని రాముఁడు చెట్టుచాటునుండి సంహరించె ననుచో మహావీరుఁడగు

1. 'The following scene [IV Act.] shows us Rama and Parasu-rama in verbal contest; Rama is even more polite than in the *Mahavira-carita* which is obviously imitated, while the friends of Rama carry on a vituperative dialogue behind the scene without actually appearing.' [*Sanskrit Drama*, P. 228.]
2. 'The next scene introduces Parasu-rama, in the same strain as the *Mahavira-carita*, but more extravagantly. Rama's humility is more excessive, and the other characters carry on a vituperative dialogue with Parasurama without appearing, speaking successively from behind the scenes.' [H. H. Wilson: *The Theatre of the Hindus*, Vol. II.]

రాముని యుదాత్తతకు భంగము వాటిల్లును. అట్లు కాకుండుటకై వాలిరాములకు ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడినది. 'ఉదాత్త రాఘవము' న మాయురాజకవి కూడ వాలివధావసరమున నిట్లే శ్రీరాముని యపప్రథను దొలఁగించెను. అనర్ఘమునను వాలి రాముల ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడెను.

3. మహావీర: రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై లోచనలోభనీయములగు దృశ్యముల నవలోకించుచు నయోధ్య కరుదెంచిరి. భవభూతిని మించు నుద్దేశముతో 'ననర్ఘమున' నీసన్నివేశము కూడఁ గూర్పఁబడినది. 'బాలరామాయణము' న దశమాంకమున దీనికిఁ బ్రతిబింబము చూపట్టుచున్నది. ప్రసన్న రాఘవకారుఁడు కూడ వీరి ననుసరించెను.

<u>మురారికృతియందలి లోపములు</u>: ఇంచుమించుగా నొక శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతనాటకవాఙ్మయమును గుఱించి వ్రాయఁబడిన 'విల్సన్' పండితుని గ్రంథరాజమునుండి మురారి నాటకవిమర్శము సారము నవలోకింపఁ జనును: "అనర్ఘమున స్వభావోన్మీలనము గాని, చేష్టితము (చలనము) గాని, హృదయావర్జకములగు కథాసన్నివేశములు గాని, కౌతుకోద్దీపనము గాని లేకపోవుటచే నాటకీయదృష్టిని బరిశీలించుచో దీనియం దుత్కర్ష మృగ్యమని చెప్ప వలెను. కావ్యదృష్టిని జూచినను నెక్కడనో కాని కవితాకల్పనములు గానరావు; ఆ కొలఁదికల్పనలైనను సుదీర్ఘములు రసవిహీనములు నగు సామాన్యవిషయవర్ణనల నడుమను, నసంగతభావనల మధ్యమునను, నపరిమితములగు నతిశయోక్తులలోనను నిగూఢములగు నితి

హాసములయందును మఱుగుపడియున్నవి. అట్లయ్యు, నుత్తమకవితా సురభిళములగు కాళిదాస భవభూతుల కృతులున్నను, నేంటి పండిత లోకము దీనిని దలందాల్చుచున్నది. దీనికి హేతువులు వీరిలో సామాన్యముగం జూపట్టు రసజ్ఞతాలోపము, రసాపకర్షము నన వలెను. నేంటిభారతీయు లెంతసేపును గవియొక్క శయ్యను విమర్శిం చుటయందే తమ సమాలోచనమును వినియోగింతురు కాని భావ నలవైపు దృష్టిని బోనీయరు. భావనానైర్మల్యమునుగాని, రస మాధుర్యమును గాని, కల్పనౌజ్జ్వల్యమును గాని నిర్ణయించుప్రజ్ఞ వీని యెడ మృగ్యము. మురారి భావములవలెనే యీతనిభావములుం బ్రశ స్యము కానేరదు. కాని యిందొకగుణము గలదు: బహుశ్రమతో జాగ రూకతతో రచింపంబడిన కావ్యములలో నిది యగ్రగణ్యము. దుర్ గ్రాహ్యము లైనను సమావేశమున శ్రుతిసుఖావహములగు నీతని పదములరచనను జూచుచో నీతం డెంతటి కఠోరవ్యవసాయము నొనర్చి దీనిని నిర్మించెనో, సంస్కృతభాష యితనికెంత విస్మయజనకముగ నశ మయ్యెనో తెలియంగలదు. దీనికి ఫలమేమన నీకృతియం దెక్కడను బ్రసాదగుణము లేకపోవుటయే. కూలంకషముగ వ్యాసంగ మొనర్చినం గాని యీనాటక మామూలాగ్రముగ బోధపడునని చెప్పుటకు వీలులేదు. [V అ.] రావణుండు సీతను హరించుట చూచి జటాయు వాతని వెంబడించును. మొత్తముమీంద నీ పట్టున భాష సరళము గాను సుబోధముగాను నున్నది; కాని యిటం గవితావైభవ మేమియుం గానరాదు. ఎడనెడ వర్ణనలు గలవు. కాని యిట్టి సందర్భ మునసే భవభూతి కృతియందలి వర్ణనలం జూచినచో మురారిపద్య ములు దివిటీయొద్దనున్న దీపములవలె నుండును. 'మహావీరము' న

నున్న జటాయుసంపాతుల సంవాదమునకు మురారిలోని జటాయు జాంబవంతుల సంలాపము ప్రతిధ్వనివలెఁ జూపట్టును. దానిని జూచి దీనిని జూచినచో రాజును జూచిన కన్నులతో మొగుని జూచి నట్లుండును'. * * * * "

'విల్సన్' పండితుని యీసమాలోచనము నవీనపాశ్చాత్య దృష్టిని బట్టి చూచినచోఁ గొంతవఱకుచితముగానేయున్నది. కాని భారతీయసహృదయులదృష్టి కీవిమర్శము సముచితముగఁ గన్పట్టదు. నిష్పాక్షికముగ నాలోచించిన 'అనర్ఘమున' నాటకత్వయోగ్యత బహుస్వల్పము. ఇందలి కావ్యత్వమాలోచింతుమా—దేశకాలపరిచ్ఛేదమున కతీతులైన వాల్మీకి భాస కాళిదాస భవభూత్యాది మహాకవుల కృతులకుఁ బిమ్మట గణింపఁదగి, జీవము, జవము గలిగిన కావ్య 'మనర్ఘము'. అతిశయోక్తులందుమా—సంస్కృత కావ్యములఁ గల సామాన్యదోషమే యిది. ఈలోపము మురారి జీవించియుండిన కాలమునకుఁ జెందును గాని కేవల మీతనికిఁ జెందదు. ప్రాచ్యులును పాశ్చాత్యులును నభిరుచులలో విలక్షణులు. అందువలన వీరికి హృదయంగమముగఁ జూపట్టునది వారికి రుచింపదు. వారికి హృదయావర్జకమైనది, వీరికి నీరసముగా నుండవచ్చును.

11. అనర్ఘరాఘవము—ఆంధ్రీకరణములు.

'అశేషమునీషిహృదయంగమంబుగా, శబ్దం బనుసరించియు, నభిప్రాయంబు గుఱించియు, భావం బుపలక్షించియు, రసంబు పోషించియు, నలంకారము భూషించియు, నౌచిత్యం బాదరించియు, మాతృకానుసారంబున,' రచింపఁదగు నని శ్రీనాథుఁడు 'శృంగార

నైషధము' న [VIII. ఆ. 202 వ.] జెప్పియున్నాఁడు. ఈసూత్రము నుత్తమమైన యనువాదమునకు నాదర్శముగాఁ గైకొనఁదగును. ఈలక్షణములన్నియు మన యాంధ్రకృతియం దెంతవఱకు నొప్పియున్నవో చర్చించుట యావశ్యకమైనను నవకాశము లేకుండుటచేతను, శతావధానులు శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు నీవిషయమును విపులముగఁ జర్చించియుండుటచేతను నొండు రెండు విషయములు మాత్ర మిట ముచ్చటింపఁబడును.

గురుకులవాసమున మురారినాటకమును గంభీరముగ వ్యాసంగ మొనరించి శుద్ధాంధ్రభాషయందుఁ జక్కని జ్ఞానము నార్జించినఁగాని బ్రహ్మశ్రీ పండిత వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిపాదుల యాంధ్రీకరణము సుబోధము గాఁజాలదు. వారికృతి మూలమునఁ గల్ల సొగసులను, శాస్త్రసంప్రదాయములను గలిగియుండి, వేంకటశాస్త్రులవారిచేఁ బ్రౌఢ మనఁబడినను, వారనినట్లు కావ్యమున ముఖ్యగుణములలో నొకటి యగు ప్రసాదగుణ మందు బహుస్వల్పము. పద్యములు ధారావాహికముగాఁ బ్రవహింపక యడుగడుగునకును గుంటుపడుచుండును. శ్రీకామేశ్వరకవిగారి కృతియం దీప్రసాదగుణము సుప్రచురముగ నున్న దనవచ్చును. సామాన్యముగ వీరికృతియందు సంస్కృతకవి హృదయము సులభముగ గోచరించును.

'ఔచిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితం'—రసోత్తరమైన కావ్యమున కౌచిత్యము జీవితము వంటిది—అని సాహిత్యవేత్తల యభిప్రాయము. 'అనౌచిత్యాదృతే నాన్య ద్రసభఙ్గస్య కారణమ్'—అనౌచిత్యముకంటె రసభంగహేతువు వేఱొకటి లేదందురు. శ్రీకామేశ్వరకవిగా రనౌచిత్యమును బరిహరించి యౌచిత్యమును బాటించిరి.

ఆధునికుల దృష్టిలోఁ గళకుచాదికవర్ణన లసభ్యములుగ నెంచఁ బడును. అందువలన నట్టిశ్లోకముల నేడింటిని రావుగారు మూలమందుఁ జేర్పక, యనుబంధమున ననువాదములతోఁ జూపియుంచిరి.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులపే ళ్ళశ్లీలార్థద్యోతకములుగా నుండుటచే వీరు ‘వక్రనాసుఁడు, హ్రస్వబాహుఁడు’ అని మార్చిరి. వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారు పెద్దవాఁడు, పిన్నవాఁడు నని మార్చిరి.

ఇఁక మురారిభావములతోఁ దత్పూర్వుల భావములకు, నవీనుల భావములకుఁ గల సామ్యమును జూపుటకును, నాంధ్రీకరణములలోఁ బరస్పరతారతమ్యమును జూపుటకును దిఙ్మాత్రముగఁ గొన్ని యుదాహరణము లొసఁగఁబడును-

I. 1. శ్లో. ‘దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః’ — మురారి.

2. శ్లో. ‘-ంబు న్యంబునిధే రనన్యగతిభి ర్మీనైః కియ ద్గమ్యతే
శైలేనాపి కియ ద్వ్యలంఘి రభసోత్తుఙ్గైః ప్లవఙ్గేశ్వరైః
విజ్ఞాతా కియతీ పునః క్షితిభృతా మంథేన గంభీరతా
కిం తైః కేశవపాదుకాగుణమహాంభోధే స్తటస్థా వయమ్.’

శ్రీవేదాంతదేశికులు : ‘పాదుకాసహస్రము.’ [3. ౧3 శ్లో.]

II. 3. శ్లో. ‘నిష్క్రీత్యానామ్ ** శ్రీపల్లవపుండరీకముకుళైః.’ మురారి [1. ౧]

4. శ్లో. ‘నార్థే న స్తృణ మన్య దన్యదపి వా తన్నాభినాళీకినీ
నాళీకస్పృహణీయసౌరభముచా వాచా న యాచామహే.’

(శ్రీవేదాంతదేశికులు: ‘రహస్యత్రయసారము,’ [17 అధి. ౨౨3 పు.]

5. ఉ. ‘ఏని నాభీసరసీరుహంబు దరసాన్నిధ్యంబు నొందించె న
ర్థవికాసార్థనిమీలనంబుల గదాధార్యత్ము లూరార్చ జ
శ్రీవల స్వాస్నిలపుష్పుల ద్దనుప దక్షుండైన తేజోవృష న
య్యావిమ్మీ కీప్సితవిఘ్నభూధరకు రేందాత్రుంబుగాఁ గావుతన్.’

— వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారు. [౨ పు.]

6. శా. 'శోకానీకముచొక్కఁ, వెన్నెలవులుంగు ద్రెక్కఁ, జ్యోతిర్వ్రజా
లోకంబుల్ వెలయించి సా విధుఁ బ్రభాళ్యున్ సామమోదమ్ము వచ్చి నా
భీకాసారసితాబ్జకోశమును నిల్పన్ శంఖచక్రద్ధి యా
శ్రీకాంతావరు నక్షియుగ్మము నెదన్ సేవింతు విష్ణుత్మకున్.'
—కాశీశ్వరకవిగారు (3 పు.)

శ్రీమద్వేదాంతదేశికులకు మురారికవితయందు వ్యామోహ మధికము. తత్కవితాచ్ఛాయలు దేశికులకృతులయం దనేకములు గలవు. 'అహో, సకలకవిసార్థసాధారణీ ఖల్వియం వాల్మీకీయా సుభాషితనీవీ' [అనర్ఘ. 10 పు.] ఇందలి 'సుభాషితనీవి' యను సమాసమును శీర్షికగాఁ గొని దేశికు లొకకృతిని రచించిరి.

III. 7. శ్లో. 'యదిత్థుణ్ణం పూర్వైరితి' —మురారి [1 అ. ౬ శ్లో.]

8. శ్లో. 'స్వనూక్తీనాం పాత్రం రఘుతిలకమేకం కలయతాం
కవీనాం కో దోషః స తు గుణగణానా మవగుణః
యదేతైర్నిశ్శేషై రపరగుణలుబ్ధైరివ జగ
త్యసావేకశ్చక్రే సతతసుఖసంవాసవసతిః.'
—జయదేవుఁడు: ప్రసన్నరాఘవము. [1. ౧౫.]

9. చ. 'మునుపటివారు వాడి నది, పో యని పేకిన రామసత్కథన్;
జ్ఞానము లెసఁగుసే నరునకు న్బరి నన్యన కిన్ని యున్న; వా
నినఁ దమ సాహితీపటిమ నేర్పు కొటు ల్ప్రకటింపఁ గీర్తిచే
తను దివి నింపుఁ జెంద గుణధన్యపదార్థపరుల్ గవీశ్వరుల్.'
—అయ్యండివారు. [౪ పు.]

10. ఉ. 'వాడిరి పెక్కురంచు రఘువర్య భవత్రిదివత్రిసత్కథన్
విడిసచో నిఁక నన్నుఁ బృథివీస్థలి నిన్నిగుణమ్ము లన్యుఁ డె
వ్వాఁడు వహించి మించు? కుతి వారల నాయగభిగమాత్రలిం
బోఁడిమిఁ జూపనోపు రటు! పూర్ణగుణాళిపరుల్ కవీశ్వరుల్.'
—సత్యవోలువారు. [౧౩ పు.]

11 ఉ. 'తొంటి బుధాళి, రామవిభుఁ దోరముగా వినుతించె నంచుఁ దా
మంటక మానినన్ జగతి నట్టి గుణోజ్జ్వలుఁడైన నాయకుం
డుంట ఘటిల్లునే కవుల కొప్పగు వాగ్విభవంబు తల్ప నే
వెంట భజించు ధన్యతను వీరు కృతార్థత గాంచు టెట్లొకో.'
—శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారు.

12. ఉ. 'తొల్లిటివారు రామకథ తొంబది రీతుల వ్రాసిరంచుఁ దా
రొల్లర యేని రామునకు నుజ్జిగ నాయకుఁ డెందుఁ గల్గునే
సల్లలితప్రభా మధురసంపదుదారగభీరవాణి యె
ట్లుల్లసిలున్ గవీశ్వరులు నొందెద రెట్లు కృతార్థభావమున్.'
—కవిరాజు మల్లాది వేంకట విశ్వనాథశర్మగారు.

IV. 13. శ్లో. 'జాతాః పక్వపలాండుపాండుమధుర చ్ఛాయాః' మురారి. [2. ౨]
శా. 'జాతాపక్వపలాండు పాండిమ* ధరచ్ఛాయం గనెన్ దారలు
న్భూతిం బైకొనెఁ బ్రాచి కొన్ని కిరణంబుల్ పద్మజీవాతువుల్
లూతాతంతువితానవర్తులనభోలోలాత్మబింబంబుతోఁ
ప్రాక్శైలప్రోషితరోచియై డిగియెఁ దారానాథుఁ డస్తాద్రికిన్.'
—చిజ్జుళ తిమ్మభూపాలుఁడు.

14. శా. 'ఆమె స్పందిన వెల్లయుల్లి జిగి వ్యాప్యం బల్లునాఁ దారకల్
సేయునొమ్మల్వ్యాగఁ దూర్పుఁ గొన్నిరుచు లాజీవౌషధు ల్దమ్మికిన్
బాయస్వల్గుల సాలెగూఁడు గుడుసొప్ప బ్బింబమున్దాల్చుచు
న్నోహయొజ్జెందిట మింట నస్తశిఖరమ్మౌఁగ దాఁకఁగా నేఁడువన్.'
—వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారు. [౧౨. ౫]

15. శా. 'చుక్కల్ పక్వపలాండుపాండురతఁ గాంచుల్ గ్రక్కెడున్ బ్రాచిఁ బెం
పెక్కెన్ దమ్మికి జీవనౌషధములౌ నేవేడు చల్ సాంశువుల్
సుప్రీక్కన్ గుండ్రని సాలెపట్టువడువై స్పాంపీనుబింబాన నీ
చక్కన్ వేడుక నింగినుండి శశి యస్తగ్రాశమున్ జేరెడున్.'
—కామేశ్వరకవిగారు. [౫౭. ౫]

---

* 'పాండిమ మధుర' ?

V. 16. శ్లో. ‘ ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాఙ్గలపటీనిష్కూజకోయష్టయః' మురారి [2 3.]

17. శా. ‘ వేళింగోపాలి సంఘటించినక్రియన్ మధ్యాహ్నవేళన్ మహా
కాళిం బైనసభోవిభాగమున నీడం గాసి బీరెండ యా
ప్రాలేయాహితసంప్రదీప్తకిరణప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీవాచాలకోయష్టియై. ’
శ్రీనాథుడు: ‘ హరవిలాసము ’ [7. ఆ. ౧౦౯ ప.]

18. శా. ‘ ప్రాలేక దిక్కుల భానుభాద్యుతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీవాచాలకోయష్టికా'.
శ్రీనాథుడు: ‘ క్రీడాభిరామము. ’ 52 పు.

పైశ్లోకమునకు ఆకుండివారు సత్యవోలువారు వ్రాసిన పద్యములను గూర్చినచర్చ చెళ్ళపిళ్ళవారి యుపోద్ఘాతమునం గననగును. [8.9 పు]

VI. 19. శ్లో. ‘ తీర్త్వా భూతేశమౌళిస్రజమ * *
వ్యాఘ్రగ్రాహ్యస్తనీభిః శబరయువతిభిః (మురారి 6. అ ౭౨ శ్లో.)

శ్రీనాథునకు మురారికృతి యందు ప్రాణము. పలుతావుల మురారివచనముల నీతఁడు పుడికిపుచ్చుకొని యున్నాఁడు. ఈతని ‘ వ్యాఘ్రగ్రాహ్యస్తనీభిః ’ అను పద బంధమున శ్రీనాథునకు వ్యామోహ మెక్కుడు. [illegible] పదమును తన కృతులయందు వాడెను. [శృం. ‘ శృంగారనైషధము ’, 6 ఆ. ౫౯ ప; కాశీఖండము. 3 ఆ. 93 ప; ‘ హరవిలాసము. ’ 5 ఆ. 32 ప; ‘ క్రీడాభిరామము ’ 66 పు. ప్రభాకరశాస్త్రిగారి ప్రతి–‘ శివరాత్రిమాహాత్మ్యము. ’ (3 ఆ. ౭౭ ప.)

VII. 20. శ్లో. ‘ మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టి
స్తస్మిన్నపత్యే న జగామ తృప్తిమ్
అనన్తపుష్పస్య మధోర్హి చూతే
ద్విరేఫమాలా సవిశేషసఙ్గా. ’ ‘ కుమారసం ’. [1. ౨౭.]

21. శ్లో. ‘ సాధారణో రఘూణాం
గురుర్భవన్నపి విశేషదృష్టిస్తే
వాపోధయతి కిమిందుః
కుముదం పునరస్య సర్వస్వమ్.’ మురారి [1. ౧౬.]

22. క. 'దొరగ రఘునృపుల కెల్ల
న్గురుఁడయ్యు విశేషదృష్టి గూరుచు నీపై
ధరణి నలరింపఁడెది చం
దురుఁ డీతని కగును దెల్లతొగ సొత్తెల్లన్.' శాస్త్రులుగారు [౫ పు.]

23. చ. 'సరిగనె మీరఘుప్రవరసంతతి కంతకు నొజ్జ యయ్యుఁ దాఁ
గర మనురక్తి గౌరవముఁ గాంచును నీయెడ సంతతంబు, నా
కరయఁగఁ జందురుండు ముద మందఁగఁ జేయని దెద్ది యైన నా
కుర-చిరకైరవ మ్మతని సొమ్మఖిలమ్మయి నెమ్మి గాంచదే.'
-రావుగారు [౧౬ పు.]

VIII. 24. శ్లో. 'పాత్రవిశేషే న్యస్తం గుణాన్తరం వ్రజతి శిల్పమాధాతుః
పయ ఇవ సముద్రశుక్తౌ ముక్తాఫలతాం పయోదస్య.'
-'మాళవికాగ్నిమిత్రము.' [1 అం. ౬. శ్లో.]

25. శ్లో. 'అథోపనీతం విధివ ద్విపశ్చితో, వినిన్యు రేనం గురవో గురుప్రియమ్
అవన్ధ్యయత్నాశ్చ బభూవు రత్ర తే, క్రియా హి వస్తూపహితా ప్రసీదతి.'
-'రఘువంశము' [3. ౨౯.]

26. శ్లో. 'వితరతి గురుః ప్రాజ్ఞే విద్యాం యథైవ తథా జడే
నతు ఖలు తయోర్జ్ఞానే శక్తిం కరో త్యపహన్తి వా
భవతి చ తయో ర్భూయా న్భేదః ఫలేప్రతి తద్యథా
ప్రభవతి శుచి ర్బిమ్బగ్రాహే మణి ర్న మృదాదయః?'
-భవభూతిః 'ఉ. రా. చ.' [2 అం. ౪. శ్లో.].

27. శ్లో. 'చీయతే బాలిశస్యాపి సత్క్షేత్రపతితా కృషిః
న శాలేః స్తమ్బకరితా వప్తు ర్గుణ మపేక్షతే.'
-విశాఖదత్తుఁడు: 'ముద్రారాక్షసము' [1 అం.]

28. శ్లో. 'స్థానేషు శిష్యనివహైః.' — మురారి. [2. ౫.]
ఈశ్లోకమునకు శాస్త్రులవారి యనువాదము [వారి కృతిలో 21 పు.]
రావుగారి యనువాదము [78 పు.] చూచునది.

IX. 29. శ్లో. 'భూయస్తరాణి య దమూని' ...—మురారి [2. ౮౧.]

30. తే. 'ప్రమదతమములు చీఁకటిరాత్రుల, నిధి
ప్రవిరళంబులు వెన్నెలరాత్రుల నవుఁ
గనుక మినుమాస సంజనిచ్చునఁ గరంచి
చుక్కలన పోఁతపోసి నీ శుభ్రకరుని.' వ్యాస. [3౫౪.]

31. ఉ. 'ఎన్నోయుఁడుల్ దమస్వినుల, నిన్నియు వెన్నెలరేల, నుంటఁ గ
న్గొన్నవు దాయుడు ప్రజమఁ గోడిను జేరిచి సాంధ్యరహ్నిచే
వి న్నమమూసలోఁ గలిగి వేధ నిలిన్నిశిఁ బెంచుచుండునో
యి న్నలినారినంచు మదినెంచఁగ నయ్యెను మాకుఁ జూడఁగన్.
—రావుగారు. [౧౧౮ పు.]

గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతటితోఁ బద్యముల నుదాహరించుటమాని సాదృశ్యముగల ప్రాచీనకవులరచనలను, మురారిశ్లోకములను, నవీనులపద్యములను దిఙ్మాత్రముగ సూచించెదము.

మురారి.	ఇతరకవులు.
౧. 'జటాంధత్తే' [4. ౨౭.]	'పిత్ర్యమంశమ్.'-[రఘు. 11. ౬౪.]
	'జ్యోతిర్జ్వాలా'-[మహావీర. 2. ౨౬.]
౨. 'సవిధ ముపసర'- [4. ౨౮.]	'అవ్యాహతైః'-[మహావీర. 2. 3౦.]
3. 'ఆదేష్టా భగవాన్'-[4. ౨౯.]	'మాత్స్యైః'-[మహావీర. 2. ౪౯.]
౪. 'వ్యసనే పతితే'-[5. ౧౫.]	'వజ్రాదపి కఠోరాణి'-[ఉ. రా. చ. 2.2.]
౫. 'శంభో రాధారమ్'- [8. ౫౦.]	'సమ్మిళత్పక్ష'-[మాఘము. 1. ౫౦.]
౬. 'వరం తాదృక్'-[8. ౫౨.]	'శ్రీభుర్వృష్టిమాష్మః'-[- 1. ౪౯.]
౭. 'మఘోనః'-[8. ౪౧.]	'తస్యాన్వయో'-[రఘు. 6. ౪౧]
౮. 'కేరళీవిహరభంగిభంగురం',[2.౨౫.]	'భువన్లలంకావనాలీయుక్తహారలతలతా లాసయ శ్యామలగీనామ్.' ['కావ్యమీమాంస'-100 పు.]
౯. శ్రీమేశ్వరస్తుతి [7. ౧౦3-౫]	శ్రీమేశ్వరస్తుతి [రాజశేఖర 'బాలరామాయణ' తిరుపతివేంకటకవుల తెనుఁగు. 10 అం.౯3 శ్లో.]

౧౦. 'గిరిశే నారార్ధం'-[౩. ౩౨.] 'ఏతత్తద్దుర్విగాహామ్' [ప్రసన్న. ౪. ౩౦.]
౧౧. 'పీయూషాశ్రవణమ్'-[7. ౮౩] 'ఏతత్తోక' [,, 2. ౩౬.]
౧౨. 'యద్యేవ ముపయుజ్యమాన మిన్ద్రియాణా మౌత్సుక్య సుగ్రీవేణోపయోక్ష్యమాణేన సంధిరితి వక్రః ఖల్వయం పన్థాః' [205.]
'ధిక్కృత్యైవ దశాస్యదర్పదమనం ధీశాలినం వాలినం'-[వేంకటాధ్వరి. 'విశ్వగుణాదర్శము'. 37 పు.]

12. ప్రకీర్ణకము.

(అ.) అనర్ఘరాఘవము — ముద్రితప్రచురణములు :—

౧. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) ప్రేమచంద్రుని టీకతో. (1860)
౨. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) జీవానందవిద్యాసాగరసంస్కృతము.
౩. మద్రాసుప్రతి: (నాగరి ?) [1870]
౪. బొంబాయిప్రతి: (నాగరి, నిర్ణయసాగరప్రచురణము) రుచిపత్యుపాధ్యాయుని టీకతో (1908).
౫. తంజావూరుప్రతి: (నాగరి) మ. మ. లక్ష్మణసూరి 'ఆకర' వ్యాఖ్యతో. (1902).
౬. మైసూరుప్రతి: (తెలుఁగు). రామానందాశ్రముని '[illegible]' వ్యాఖ్య, విష్ణుభట్టు 'పంచిక'-హరిహరదీక్షితుల 'అనామిక'లతో (1905).

(ఆ.) మురారి వ్యాఖ్యాతలు, వ్యాఖ్యలు : అముద్రితములు—

౧. వ్యాఖ్యాతపేరు. ? (బొంబాయిప్రతిలోఁ జేర్కొనఁబడెను.)
౨. త్రిపురారి. ౩. ధనేశ్వరుఁడు. ౪. నరచంద్రసూరి. ౫. పూర్ణసరస్వతి ౬. మిశ్రభువనాధుఁడు. ౭. లక్ష్మీధరుఁడు. [=రామానందాశ్రమముని ?] ౮. హరదత్తుఁడు.

<u>ముద్రితములు</u> :- ౯. ప్రేమచంద్ర తర్కవాగీశుఁడు.
౧౦. రామానందాశ్రమముని. [=లక్ష్మీధరుఁడు?] ౧౧. రుచిపతి.
౧౨. లక్ష్మణసూరి. ౧౩. విష్ణుభట్టు. ౧౪. హరిహరదీక్షితులు.

(ఇ.) 'అనర్ఘరాఘవము'న కాంధ్రకృతులు :

౧. చిజ్జుళ తిమ్మభూపాలుఁడు. (క్రీ. 1700 ; పద్య-ముద్రిత.)
౨. కూచి సత్యనారాయణకవి. (ప్రబంధ ; అముద్రిత.)
[శ్రీమంత్రిప్రగడ భుజంగరాయాంకితము.]
౩. కురుగంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి. (నాటకము; అము.)
౪. కవిరాజు మల్లాది వేంకటవిశ్వనాథశర్మ. (,, ,,)
౫. అకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి. (నాటక. ముద్రితము.)
౬. సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి. (,, ,, 1-4 అం.)

(ఈ.) ఈ వ్యాఖ్యరచనమునఁ బరిశీలింపఁబడిన ప్రతులు-

౧. అనర్ఘము, ప్రసన్నరా., ఉ. రా. చ. మహావీర., సాహిత్యదర్పణము, అలంకారవిమర్శిని, రసగంగాధరము, కువలయానందము. [నిర్ణయసాగరప్రకటనములు.]
౨. రసార్ణవసుధాకరము (తిరువనంతపురప్రకటన.)
౩. కావ్యమీమాంస (బరోడాప్రతి.)

ఈయుణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం.ఏ.,
అధ్యక్షుఁడు: 'ఆంధ్రగీర్వాణసాహిత్యపరిషత్తు',
ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,
పిఠాపురరాజాకాలేజి.

కాకినాడ,
15-9-1986.

STUDIES IN ORIENTALIA.

1 In Nagari Characters.

1. *Venkatadhvarin's 'Acarya-Pancasat.'
['Sanskrit-Sahitya-Parishat'-Calcutta]— July, 1931.
2. *'Batta-Bana-Stuti-Kusumanjali.' May, 1930.

2. In English.

3. Dvyarthi & Tryarthi Kavyas in Sanskrit.
(From 'Dr. K. B. Pathak Comm. Vol.') 1934.
4. *The Date of Naighantuka-Dhananjaya. 1928.

3. In Telugu.

A. Sahitya-Sastra.

5. The Naukas and the Mandara : Commentaries on Dharmasuri's 'Sahitya-ratnakara.' 1929.
6. Bhoja-deva's 'Sringara-prakasa.' 1933.
7. Sahitya-Sastra : Kavyatma-mimamsa. 1935.
8. Ruyyaka—His Date. 1934
9. The works of Ruyyaka. 1934.
10. †Chips from a Sanskrit Workshop.
(A Series of Studies in Sanskrit Literature.) 1935.
11. Rasarnavalankara by Prakasa-varsha. 1935.
[Edited with an Introduction in Telugu.]
May be had from—Telugu Academy, Cocanada.

B. Vedic Literature.

12. *Western Orientalists and Vedic Literature. 1933.
13. A Lecture on the History of Vedic Literature-How it should be composed. 1933.

C. Miscellaneous.

14. *The Date and Works of Venkatadhvarin. 1928.
15. The Date of Kaviraja-suri. 1927.
16. A Critique on Kaviraja's 'Raghava-Pandaviya.' 1928.
17. Dvyarthi and Tryarthi Kavyas in Sanskrit. 1935.
18. Agastya & the Bala-Bharata. 1935.
19. A History of Duta-Kavyas in Sanskrit. 1930.
20. A Critique on Murari & the Anargha-Raghava. 1936.